

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: Розвиток креативних здібностей різноманітними методами арт-терапії

Виконав: студент II курсу, групи 8.0538-з

спеціальності: 053 психологія

освітньої програми: 053 психологія

Кожанова Катерина Андріївна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Мосол Н.О.

Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри психології

Грєдинарова О.М.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____
Кафедра _____
Рівень вищої освіти _____
Спеціальність _____
(код та назва)
Освітня програма _____
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« _____ » _____ 20__ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ/ПРОЕКТ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема роботи (проекту) _____
_____

керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20__ року № _____

2 Строк подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи _____
_____
_____

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____
_____

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
_____
_____
_____

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)Керівник роботи (проекту) _____
(підпис) (ініціали та прізвище)**Нормоконтроль пройдено**Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 96 сторінок, 5 таблиць, 2 рисунки, 53 джерела, 1 додаток.

Об'єкт дослідження – творчі здібності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами арт-терапії.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості розвитку творчих здібностей, розробити та апробувати арт-терапевтичну програму розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо, що рівень творчих здібностей дошкільників підвищиться після проведення арт-терапевтичної програми.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування.

Наукова новизна полягає у визначенні необхідності застосування арт-терапевтичних занять з метою розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку. Полягає у розробці та впровадженні розвиваючої програми із розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

АРТ-ТРАПІЯ, ТВОРЧІСТЬ, КРЕАТИВНІСТЬ, ЗДІБНОСТІ,
ПСИХОКОРЕКЦІЯ, ДИТЯЧА ТВОРЧІСТЬ, ПСИХОТЕРАПІЯ, ДИВЕРГЕНТНЕ
МИСЛЕННЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади розвитку творчих здібностей дітей засобами арт-терапії.....	8
1.1 Арт-терапія як сучасний метод розвитку творчих здібностей.....	8
1.2 Види та особливості арт-терапії.	21
1.3 Психологічна суть творчих здібностей.....	48
1.4 Особливості розвитку творчих здібностей в дошкільному віці.....	54
РОЗДІЛ 2 . Експериментальні дослідження творчих здібностей дітей дошкільного віку.....	59
2.1. Організація і методи дослідження.....	59
2.2 Арт-терапевтична програма розвитку творчих здібностей дітей.....	61
2.3. Аналіз результатів дослідження.....	82
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність дослідження. Людське мислення, здібність до творчості – найбільша з дарів природи. Потреба зрозуміти природу процесу творчості виникла, як наслідок необхідності впливати на творчу діяльність, щоб підвищити її ефективність. Ще древньогрецькі філософи прагнули в своїх системах навчання застосовувати методи, які розвивали б в дітях творче мислення.

У трудах психологів творчість виступає як найбільш характерна, специфічна риса творчого мислення, що відрізняє його від інших психічних процесів, і в той же час розглядається суперечливий зв'язок її з репродукцією.

Дослідники підкреслюють можливість психолого-педагогічного керівництва пізнавальною діяльністю дошкільника з метою розвитку творчості. Для цієї мети в психолого-педагогічній літературі запропонований цінний інструмент в діяльності освітньої установи – арт-терапія.

Актуальність дослідження пояснюється тим, що формування творчої активної особистості, що володіє здатністю ефективно і нестандартно вирішувати життєві проблеми, закладається в дошкільному віці, і є умовою подальшого розвитку особистості людини, його успішної творчої діяльності.

Об'єкт дослідження – творчі здібності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами арт-терапії.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості розвитку творчих здібностей дітей, розробити та апробувати арт-терапевтичну програму розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Гіпотеза: Передбачаємо, що рівень творчих здібностей дошкільників підвищиться після проведення розвиваючої програми, направленої на розвиток творчих здібностей дошкільників засобами арт-терапії.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, що вивчається, на основі якої виявити теоретичні і експериментальні підходи до проблеми творчості в зарубіжній і вітчизняній психології.
2. Розкрити психологічну суть творчих здібностей.
3. Розглянути арт-терапію як засіб розвитку творчих здібностей.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити розробити та апробувати арт-терапевтичну програму розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування.

Наукова новизна полягає у визначенні необхідності застосування арт-терапевтичних занять з метою розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Практична значущість полягає у розробці та впровадженні арт-терапевтичної програми із розвитку творчих здібностей у дітей в умовах закладу дошкільної освіти.

Сучасне суспільство все більше потребує творчої особистості, яка має високий перед собою чіткі завдання самовиховання, самовдосконалення та самоосвіти.

Креативність є характерною ознакою творчої людини, яка здатна за власною ініціативою реалізувати свій потенціал, з вибором відповідних способів. Це потребує зміни педагогічного супроводу, спрямування його на розвиток творчого середовища в освітній установі.

Змінюється вектор психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на створення творчого середовища освітньої установи. Саме середовище вибудовується навколо інтересів дитини та виконує функцію адаптації дитячого садка та школи до індивідуальних особливостей і суб'єктивних потреб дітей.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ АРТ- ТЕРАПІЇ

1.1 Арт-терапія як сучасний метод розвитку творчих здібностей

Арт-терапія- це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості.

Арт-терапія – один з найм'якіших і у той же час глибоких методів в арсеналі психологів і психотерапевтів. Малюючи, займаючись ліпленням або описуючи в літературній формі свою проблему або настрій, ви неначе одержуєте закодоване послання від самих себе, з власної підсвідомості.

Арт-терапія– терапія за допомогою різних видів мистецтва, одно з сучасних напрямів психотерапії. Арт-терапія нині стає все більш популярною в професійному середовищі, напрямом сучасної психотерапії, що нестримно розвивається, залучає до себе все більшу увагу у всьому світі [26].

Сучасна арт-терапія в коловороті нашого стрімкого часу здатна задовольнити душевні потреби, і вирішити найрізноманітніші проблеми.

Адже у прадавні часи усі люди займалися мистецтвом щодня. Засівали поле – співали, білили хату – розмальовували стіни, довгими зимовими вечорами створювали мереживні казки усією родиною. Однак ті часи залишились далеко в минулому. Мешканці ж сьогоденного мегаполісу вже прокидаються втомленими й проживають робочий день в нелюдському темпі, а вільний час присвячують споживанню популярних продуктів: чіпсів, серіалів, поп-музики, тощо. Душевні ж пориви особистості залишаються непоміченими й нереалізованими, та осідають не підйомним тягарем в тілі, провокуючи виникнення психічних й фізичних недуг.

Поняття «арт-терапія» означає:

- творчий пошук;

- терапію мистецтвом;
- пізнання себе;
- можливість пізнавати іншого;
- спосіб соціальної адаптації [43].

Дослідник О.Копитін у своїй книзі «Практикум з арт-терапії» пише: «В арт – терапії вдається побачити всю людину, а не тільки якусь її систему або орган, як це, на жаль, склалося в сучасній медицині» [25].

Арт-терапія цілком відповідає потребі сучасної людини в м'якому підході до її проблем, неуспішності або неповної самореалізації». Тому для нас це дуже ефективний метод роботи з групою, і, що дуже важливо, його можна застосовувати у сфері викладання й навчання. Сучасна арт-терапія – це пластичний, активний напрям, що розвивається, напрямок, який постійно розширює сферу свого застосування. Методи арт-терапії пов'язують інтелект людини та її почуття, потребу в самореалізації, світ тілесний і світ духовний.

Існує велика кількість видів арт-терапії:

- казкотерапія;
- ізотерапія;
- лялько терапія;
- музична терапія;
- робота з пластичними матеріалами (глина, пластилін);
- системно-сімейна арт-терапія;
- пісочна терапія;
- анімаційна терапія;
- танцювальна терапія;
- мандалотерапія;
- фототерапія;
- тілесно-орієнтована терапія тощо[39].

Для роботи з дітьми дошкільного віку використовують такі методи арт-терапії як: ізотерапія, пісочна терапія (Sand-Play), пісочна анімація (Sand-Art),

ігрова терапія, казкотерапія, музична терапія, кольоротерапія, танцювальна терапія, лялько-терапія.

В організації діяльності дітей, керуючись принципом інтегрованого підходу, доцільно впроваджувати такі інноваційні технології:

- піско- та сніготерапія;
- піскова анімація;
- піскова аплікація;
- малювання на креативній дошці;
- малювання на настільних мольбертах з оргскла;
- ліплення на оргсклі [4].

До творчих методів належать :

- метод вигадкування – спосіб створення невідомого дітьми раніше продукту за результатами певних розумових дій;

- метод «Якби...»- дітям пропонується скласти опис та намалювати малюнок того, що відбудеться, якщо у світі щось зміниться. Виконання подібних завдань не тільки розвине здатність уявляти, а й дозволить краще зрозуміти будову реального світу, взаємозв'язок його складових, фундаментальні основи різних наук;

- образної картини – відтворює такий стан дитини, коли сприйняття і розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються; відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення. Дитина під час такої роботи не тільки думає різними масштабами, співвідносить свої знання з різних галузей знань, а й відчуває значення реальності, що зображена;

- гіперболізації – збільшується чи зменшується об'єкт пізнання, його окремі частини або якості;

- аглютинації – дітям пропонується поєднати якості, які не поєднуються у реальній, властивості, частини об'єкта та зобразити, наприклад, гарячий сніг, солодку сіль тощо.

Творчість – вихід за межі вже наявних знань, подолання і перекидання меж [26]. Творчий процес – створення принципово нового продукту (у будь-

якому сенсі). Креативність – здатність відмовитися від стереотипних способів мислення і дії. Навіщо потрібна креативність:[26]

- вона визначає успішність в професійній діяльності, так чи інакше пов'язаній з людьми;
- формальна логіка (тобто причинно-наслідкові зв'язки) найчастіше не має прямого відношення до реального життя;
- креативність допомагає знаходити оригінальні рішення будь-яких складних проблем;
- це потужний чинник розвитку особистості; і найголовніше – це необхідно для виживання у світі, що постійно змінюється.

Знайти творче рішення – це означає зробити те, що (як найчастіше здається) ніхто до тебе не робив. У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами є зворотним: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас, він суттєво впливає на можливості їхньої практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки «дозволяють» йому рухатися уперед застосовані методи.

Арт-терапія – один з найм'якіших і у той же час глибоких методів в арсеналі психологів і психотерапевтів. Малюючи, займаючись ліпленням або описуючи в літературній формі свою проблему або настрій, ви неначе одержуєте зачароване послання від самого себе, з власної підсвідомості.

Сучасна арт-терапія в коловороті нашого стрімкого часу здатна задовольнити душевні потреби, і вирішити найрізноманітніші проблеми. Адже у прадавні часи усі люди займалися мистецтвом щодня. Засівали поле – співали, білили хату – розмальовували стіни, довгими зимовими вечорами створювали мереживні казки усією родиною [52]. Однак ті часи залишилися далеко в минулому. Жителі ж сьогоденного мегаполісу уже прокидаються втомленими й проживають робочий день в нелюдському темпі, а вільний час присвячують споживанню популярних продуктів: чіпсів, серіалів, поп-музики, тощо. Душевні ж пориви особистості залишаються непоміченими й нереа-

лізованими, та осідають не підйомним тягарем в тілі, провокуючи виникнення психічних й фізичних недуг.

У дослівному перекладі з англійської мови арт-терапія – (Art-therapy), означає «лікування, засноване на заняттях художньою творчістю», або «використання мистецтва як терапевтичного фактора». В англійських країнах арт-терапію (Art Therapy) «відносять передусім до так званих візуальних мистецтв (живопису, графіці, скульптурі, дизайну), або до таких форм творчості, в яких візуальний канал комунікації відіграє провідну роль (кінематограф, відеоарт, комп'ютерна творчість, перформанс та ін.).

Термін арт-терапія ввів у вживання в 1938 р А.Хілл [50]. Піонери арт-терапії спиралися на ідею З.Фрейда про те, що внутрішнє Я людини проявляється у візуальній формі кожний раз, коли він спонтанно малює і ліпить, а також на думки Г.Юнга про персональні і універсальні символи. Центральна фігура в арт-терапевтичному процесі – не пацієнт (як хвора людина), а особистість, яка прагне до саморозвитку та розширенню діапазону своїх можливостей.

Терміном арт-терапія позначають як сукупність видів мистецтва, використовуваних при психокорекції, так і власне метод або комплекс методик. Арт-терапія як метод передбачає використання тих чи інших прийомів, спрямованих на навчання людини баченню у своїй образотворчій продукції якогось сенсу і усвідомлення її зв'язків з вмістом свого внутрішнього світу і досвіду, а також на розвиток здатності до ведення «внутрішнього діалогу», до рефлексії.

Особливості індивідуальної арт-терапії [4].

Індивідуальна арт-терапія може використовуватися з широким колом клієнтів:

- клієнти, що не підлягають вербальній психотерапії. (До вербальних методів групової психотерапії звичайно відносять групову дискусію і психодраму, до невербальних – психогимнастику, проєктивний малюнок, музикотерапію, хореотерапію і інш.).

- діти і дорослі, що мають певні утруднення у вербалізації своїх переживань, наприклад із-за мовних порушень, аутизму або малоконтактності, у осіб з посттравматичним стресовим розладом.

- діти, що мають неглибокі психічні розлади.

Обмеження в застосуванні індивідуальної арт-терапії:

Протипоказанням є серйозні психічні порушення, які могли б бути перешкодою до формування стійких психотерапевтичних відносин.

Основною метою групової арт-терапії – є досягнення певних змін у соціальній поведінці учасників групи. В той же час вона не пов'язана з «лікуванням» в медичному сенсі цього слова і в меншій мірі, чим індивідуальна арт-терапія, орієнтована на дослідження індивідуальних проблем, причин і механізмів розвитку хвороби [21].

Крім того, групова арт-терапія, дозволяє розвивати цінні соціальні навички:

- пов'язана з наданням взаємної підтримки членами групи і дозволяє вирішувати загальні проблеми;

- дає можливість спостерігати результати своїх дій і їх вплив на оточуючих;

- дозволяє освоювати нові ролі і проявляти латентні якості особи, а також спостерігати, як модифікація рольової поведінки впливає на взаємини з оточуючими;

- підвищує самооцінку і веде до зміцнення особистої ідентичності, розвиває навички ухвалення рішень.

Педагогічний супровід дитини може здійснюватися у двох варіантах:

- груповому;

- індивідуально-особистісному.

У першому варіанті створення творчого середовища забезпечується системою «вихователь-діти», де на основі засвоєних знань переважають діалогічні форми роботи.

Компоненти творчої особистості: мотиваційний, інтелектуальний, емоційний та комунікативний. Для розвитку необхідно розширяти рольовий простір кожної людини, та включати її в різноманітні види діяльності, які забезпечують йому творчу самореалізацію та створюють досвід соціальних відносин.

Л.Лебедева вважає, що особливість використання арт-терапії у педагогічній практиці як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання і виховання полягає у розв'язанні низки психолого-педагогічних завдань: діагностичних, психотерапевтичних, виховних, розвивальних, корекційних[27].

Використовуючи педагогічні технології формуємо інноваційну особистість, якій притаманні:

1. Внутрішня свобода (ситуації вибору, яка стимулює пізнавальний інтерес «Хочу все знати», почуття відповідальності та власної значимості);
2. Стабільність та стресостійкість – це керування емоціями (відчування настрою інших, протистояння стресам, вміння переборювати відчуття страху, сорому);
3. Адекватна самооцінка (саме вона формується та змінюється протягом усього життя. Особливо нестабільним є підлітковий вік).

У практиці розвитку творчої особистості в процесі отримання освіти педагоги рекомендують:

- свідомо експериментувати з новими формами організації занять, здійснюючи пошук методів максималізації підтримки, яку члени колективу надають один одному в творчому плані;
- намагатися створити у колективі атмосферу взаємодії та взаємного стимулювання до висунення ідей;
- розширювати участь і підвищувати зацікавленість кожного члена колективу у творчому процесі;
- постійно підкреслювати важливість оригінальних рішень в будь-яких предметних галузях;
- використовувати повноцінні проекти та завдання для тренувальних завдань;

- створити атмосферу постійного пошуку та припливу проблем (завдань).

Один із проявів творчості – не лише здатність оригінально вирішувати пробле- мами, але й здатність знаходити нові;

- знаходити можливість заохочення нових думок та ідей, конструктивної критики;

- позбавлятися стереотипів і позбавляти від них інших, позитивно реагувати на запропоновані ідеї, заохочувати ідеї;

- накопичувати ідеї, неприйнятні для вирішення конкретної задачі (вони можуть знадобитися), пошуки сфери застосування цих ідей;

- надавати максимальну свободу в процесі творчості;

- розробити разом з колективом рейтингову систему оцінювання творчого внеску, заслуг і кінцевих результатів;

- заохочувати аналіз успішного або неуспішного досвіду вирішення проблем;

- розвивати та заохочувати взаємодію між групами, які паралельно вирішують власні задачі та розробляють власні проекти;

- підтримувати та допомагати в розширенні інформаційно-комунікативних каналів для отримання необхідних даних і знань.

Арт-терапія допомагає людині повернутися до призабутої радості самовираження, самопізнання, самостворення, дарує незабутні враження й відчуття, наснажує на віру в себе, активізує внутрішній потенціал особистості й осягає нові шляхи вирішення існуючих проблем. Використовуючи танок, малюнок, ліплення, музику, прозу, поезію, театр, ми можемо пізнавати хвилюючі життєві переживання, почуття й фантазії. Власне мистецтво відкриває витoki натхнення, ініціює творче зростання людини і зцілює її душевні рани.

Психоаналіз з самого початку своєї появи став звертатися до аналізу образотворчої діяльності. Справа в тому, що спонтанна образотворча діяльність здатна виражати неусвідомлювані змісту психічного життя.

У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами є зворотним: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їхньої практичної реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки «дозволяють» йому рухатися уперед застосовані методи.

Скільки існує людство – стільки існує і мистецтво. Мистецтво володіє величезною цілющою силою, про це знали ще наші пращури і намагалися лікувати хвороби за допомогою музики, танцю, звуків, окремих музичних інструментів. У ХХ столітті психологія взяла цей метод на озброєння, використавши заняття різними видами мистецтва для вирішення життєвих проблем. Так виникла арт-терапія, або зцілення мистецтвом.

Мистецтво – це, по суті, самопізнання людини в різних сенсах її буття і соціально-політичному, соціальному, національному, психологічному тощо. Кожен народ пізнає себе через своє мистецтво, людство і історію мистецтв. Г.Гегель[12] справедливо вважав, що цінність мистецтва полягає у вираженні «глибинних інтересів, всеоб'ємних істин духу». У творі мистецтва народи вклали свої найзмістовніші внутрішні споглядання і уявлення. Мистецтво часто служить ключем, а у деяких народів єдиним ключем для розуміння їхньої мудрості. Ще в давнину було помічено, що мистецтво «навчає розвиваючи». Через естетичну дію та насолоду, яку отримує людина в процесі художньої творчості і сприймання мистецтва, здійснюється і її виховний вплив, і пізнання, і передача досвіду, і аналіз стану світу.

Мета мистецтва – надихати, очищувати людину, для цього воно і має бути прекрасним .

Естетична функція – нічим незамінна здібність мистецтва:

- формувати естетичний смак, здібності і потреби людини;
- орієнтувати людину в світі;
- пробуджувати творчий дух, бажання і вміння творити.

Яким є мистецтво в дошкільних закладах сьогодні? Чи йде воно в ногу з часом?

Для реалізації навчального процесу вихователю та сучасному психологу недостатньо тільки добре знати свій предмет, він має орієнтуватися у сучасних концепціях та напрямках розвитку освіти. Необхідно знати і вміти те, що необхідно тому, хто веде за собою. Застосовуючи методи арт-терапії, вихователь не завжди замислюється над тим, що окрім спрямованого навчання відбувається природний розвиток якості образотворчої діяльності, змінюється уява, сприйняття світу, ставлення до власної творчості.

К.Роджерс в своїй книзі «Погляд на психотерапію. Становлення людини» пише: «Творчість – це прагнення людини реалізувати себе. Під цим прагненням я маю на увазі прагнення до розвитку, розширення, вдосконалення, зрілості, виявлення всіх здібностей організму і особистого «Я». Це прагнення може бути глибоко приховано під кількома шарами психологічного захисту, за штучним фасадом небажання, але це прагнення є в кожного індивіда і тільки чекає сприятливих умов для звільнення і прояву. Саме воно є головним фактором мотивації творчості, коли особистість вступає в нові відносини з навколишнім світом, намагаючись більш повно бути сама собою» [40].

Серед сучасних можливостей подальшого удосконалення творчих, реабілітаційних технологій належна увага надається арт-терапії.

Арт-терапія – це лікування за допомогою залучення дитини до мистецтва. При цьому дитина навчається спілкуватися з навколишнім світом, використовуючи образотворчі, рухові та звукові засоби. Вона дає змогу самостійно висловлювати свої почуття, потреби та мотивацію своєї поведінки, діяльності і спілкування, необхідні для її повноцінного розвитку та пристосування до навколишнього середовища. Через малюнок або інший вид творчої діяльності дитина може «виплеснути» негативне та поділитися позитивними емоціями.

Батьки, вихователі, вчителі визначають, що в ранньому віці малювання складає головний вид творчості. Але проходить певний час і зацікавленість зникає. Як запобігти цьому?

Розвиток творчого мислення засобами мистецтва, зокрема, на заняттях художньо-естетичного циклу, було і залишається однією з актуальних проблем естетичного виховання.

Для її вирішення та використання необхідна розробка нових методик викладання. Щоб залучити дітей до творчої діяльності, педагогіка пропонує виконувати завдання художньо-естетичної спрямованості, які передбачають комплексне використання музики, літератури і образотворчого мистецтва, оскільки це відповідає психологічним особливостям сприйняття, асоціативному характеру мислення.

Кожен вид мистецтва несе в собі потенційні можливості навчання тим чи іншим творчим навичкам, формування і розвитку якостей необхідних для творчої особистості.

Використання на заняттях музики, літератури і образотворчого мистецтва таких засобів і прийомів, що розвивають творче мислення, емоційну чутливість, сприяє підвищенню рівня естетичної підготовленості учнів.

Застосування мистецтва має реальний вплив на дітей, на формування загальної художньої культури, розвиток емоційних, чуттєвих сфер сприйняття творів образотворчого мистецтва, сприяння розвитку творчих задатків у художньо-практичній діяльності.

Арт-терапія наголошує на тому, що у людини не обов'язково мусять бути проблеми. Головна мета арт-терапії – допомогти людині розкрити свій потенціал. Іншим фактором є екологічність арт-терапії, її безпечність. Людина може не озвучувати свої проблеми, а виконуючи які-небудь дії, починає сама їх вирішувати.

Проблема використання в дидактичному процесі творчих методів або розвивального навчання особливо актуальна на сучасному етапі становлення національної системи освіти і збагачення її новим змістом.

Із метою формування особистості, в навчальному процесі сучасна дидактика рекомендує збагачувати традиційні методи навчання такими прийомами та способами, які сприяли б формуванню в суб'єктів навчання

мотивації, майбутньої професійної діяльності та змістовних життєвих настанов, високого рівня активності й емоційної заангажованості в навчально-пізнавальної діяльності, створенню умов для активного самостійного набуття загальнонаукових та професійних знань, навичок та вмінь.

Головним фактором творчого навчання є ініціатива дітей. Дитина перестає бути об'єктом впливу і стає повноправним суб'єктом спілкування. Вона несе відповідальність за свою роботу у такій самій мірі, як вчитель за свою. Креативне навчання є не що інше як навчання творчості, і саме воно є також творчою діяльністю.

Великого значення набуває особистість педагога. Він повинен бути яскравою, талановитою, творчою особистістю. Саме творчий педагог може навчити творчості іншого. Головним показником інновації є прогресивний початок в розвитку у порівнянні з усталеними традиціями і масовою практикою.

Інновації в системі освіти пов'язані з внесенням змін в цілі, зміст, методи і технології, форми організації і систему управління, в стилі педагогічної діяльності і організацію навчально-пізнавального процесу, в систему контролю і оцінки рівня освіти, в навчально-методичне забезпечення, в систему фінансування, в систему виховної роботи, в навчальний план і навчальні програми, в діяльність вихователя і дитини.

Арт-терапевтичні заняття ефективні при порушенні адаптації, з метою психологічної допомоги дошкільнятам, що зазнають труднощі в навчанні [27].

Арт-терапія дозволяє отримати доступ до переживанням аутичних дітей і коректно допомогти їм. Такі діти занурені в собі. Будь-яке втручання в їх світ може викликати сильну тривогу та агресивні реакції. Виключенням є комунікація на символічному рівні за допомогою візуальних образів.

Завданнями арт-терапії є:

1. Без примусу і небезпеки створювати умови для дослідження почуттів, розвитку саморозуміння і самоповаги, як у групі, так і індивідуально.

2. Організувати заняття, розвиваючі пізнавальні та моторні навички, з метою максимальної реабілітації давати можливість випробовувати успіх від діяльності і орієнтуватися в реальності.

3. Створити умови для полегшення і спонукання до самовираження, спілкуванню і соціалізації, до придбання особистої цінності.

4. Дати можливість звернення до внутрішніх творчих здібностей для зміни ставлення до себе та інших, що веде до ослаблення внутрішніх і зовнішніх конфліктів.

5. Створити умови для самопізнання і самодослідження, що розширює діапазон особистісного творчого досвіду.

6. Дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям. Робота над малюнками, картинами, скульптурами є безпечним способом «випустити пару» і розрядити напругу.

7. Налагодити стосунки між терапевтом (педагогом) і пацієнтом (об'єктом, суб'єктом). Спільна участь у художній діяльності може сприяти створенню відносин емпатії та взаємного прийняття.

Арт-терапія володіє наступними ознаками:

- сукупністю теоретичних і практичних ідей, нових технологій, складових її сутності;
- різноманіттям зв'язків з соціальними, психологічними та педагогічними явищами;
- відносною самостійністю (відособленістю) від інших складових педагогічної діяльності (наприклад, процесів навчання, управління);
- власною історією виникнення та розвитку, описаної в літературі, документах та інших матеріалах;
- здатністю до інтеграції та трансформації .

Привабливість методу арт-терапії полягає для сучасної людини в тому, що цей метод в основному використовує невербальні способи самовираження і спілкування. У процесі творчості активно задіюється права півкуля мозку. Сучасна ж цивілізація задіє в основному вербальну систему спілкування і ліве

«логічне» півкуля. Нормальний, гармонійний розвиток людини передбачає рівноцінний розвиток обох півкуль і нормальну взаємодію. Більш того, деякі види активності людини вимагають якраз роботи правої півкулі – творчість, інтуїція, культурна освіта, пристрій сім'ї, виховання дітей і, звичайно, романтизм в любовних відносинах. За час свого існування арт-терапія асимілювала досягнення психологічної науки і практики, теоретичні розробки і прийоми різних напрямків психотерапії, досвід і стратегії образотворчого мистецтва, методи педагогіки, окремі подання теорії культури, соціології та інших наук.

До сфер застосування арт-терапії відносяться:

- індивідуальна, групова і сімейна арт-терапія;
- арт-терапевтичні центри при психіатричних клініках, консультативні, психотерапевтичні, соціальні центри та спеціалізовані медичні центри;
- в дитячих садах, загальноосвітніх школах, у спеціалізованих школах, в будинках-інтернатах, у центрах дитячої творчості – робота з дітьми з обмеженими здібностями до навчання, із затримками розвитку, з емоційними проблемами або які мешкають у важких соціальних умовах, з педагогічно і психологічно запущеними дітьми, з дітьми, що мають порушення в поведінці, особистісні порушення або акцентуації характеру, з обдарованими дітьми, з дітьми, які проявляють інтерес до художньої творчості;
- з літніми людьми (в будинках престарілих, в спеціалізованих центрах);
- з особами, які страждають різного роду залежностями (наркотична, алкогольна та ін.),
- в медичних установах загальносоматичного і психіатричного призна- чення.

1.2 Види та особливості арт-терапії

Арт-терапія пов'язана, головним чином, з так званими візуальними мистецтвами (живописом, графікою, фотографією, скульптурою, а також їх різними комбінаціями з іншими формами творчої діяльності).

Існує велика кількість видів арт терапії:

- ізотерапія;
- казкотерапія;
- ігротерапія;
- лялькотерапія;
- музична терапія;
- пісочна терапія;
- анімаційна терапія;
- танцювальна терапія;
- мандалотерапія;
- фототерапія;
- бібліотерапія;
- маскотерапія;
- тілесно-орієнтована терапія тощо [35].

Для роботи з дітьми дошкільного віку використовують такі методи арт-терапії як: ізотерапія, пісочна терапія (Sand-Play), пісочна анімація (Sand-Art), ігрова терапія, казкотерапія, музична терапія, кольоротерапія, танцювальна терапія, лялькотерапія.

Для роботи з дітьми дошкільного віку розглянемо найпоширені види арт-терапії, такі як ізотерапія, пісочна терапія, лялькотерапія, казкотерапія, музична терапія, кольоротерапія та фототерапія. Одним з основних методів арт-терапії є ізотерапія [24].

Ізотерапія – терапія образотворчим мистецтвом, в першу чергу малюванням, використовується в даний час розвитку творчих здібностей дітей, для психологічної корекції з психосоматичними порушеннями, дітей та підлітків з

труднощами в навчанні і соціальної адаптації, при внутрішньосімейних конфліктах. Використання елементів арт-терапії у зображувальній діяльності розглядали такі науковці як Р.Силко та А.Грушко [41].

Образотворча діяльність дозволяє відчутти і зрозуміти самого себе, висловити вільно свої думки і почуття, бути самим собою, вільно висловлювати мрії і надії, а також – звільнитися від негативних переживань минулого. Це не тільки відображення в свідомості навколишньої і соціальної дійсності, а й її вираження відношення до неї.

Малювання розвиває чуттєво-рухову координацію, так як вимагає узгодженої участі багатьох психічних функцій. Будучи безпосередньо пов'язане з найважливішими функціями (зір, рухова координація, мова, мислення), малювання не просто сприяє розвитку кожної з цих функцій, а й пов'язує їх між собою. Ізотерапія використовує процес створення зображень в якості інструменту реалізації цілей.

Психокорекційні заняття з використанням ізотерапії служать інструментом для вивчення почуттів, ідей і подій, для розвитку міжособистісних навичок і відносин, зміцнення самооцінки і впевненості в собі.

Для ізотерапії підходять всі види художніх матеріалів. Можна проводити вправи тільки за допомогою олівця і паперу, а можна використовувати великий набір художніх матеріалів.

Сучасна ізотерапія – це в основному процес художньої творчості. Арт-терапія малюванням використовується широко. Процес і результат малювання аналізується за такими параметрами: швидкість заповнення аркуша, характер ліній і форм, зображених на малюнку, і переважні колірні тони. Яскраві фарби висловлюють творчий початок, позитивний емоційний стан; переважання пастельних тонів свідчить про високу чутливість. Кольори, їх розташування, гра фарб – це своя особлива, індивідуальна мова, тут немає ніяких встановлених правил, це скоріше малюнок душі, що відображає її стан. Конкретні методи ізотерапії підбираються залежно від стану і можливостей дитини.

Художні матеріали роблять безпосередній вплив на художню роботу клієнта [24]. Вони спонукають його бачити і відчувати. Вони породжують емоційний підйом і усвідомлення. Самі по собі будучи частинками реальності, ці матеріали спонукають клієнта до зіткнення з реальністю. Таким чином, між творцем і художнім матеріалом відбувається динамічне взаємодія. Арт-терапевта особливо цікаво з'ясувати, який матеріал викликає найбільшу експресивність. Тим самим вільний вибір матеріалу є найважливішою рушійною силою в процесі художньої роботи .

Арт-терапевтична робота передбачає великий набір різних образотворчих матеріалів:

1. Фарби, олівці, воскові крейди, пастель;
2. Для створення колажів або об'ємних композицій використовуються журнали, газети, шпалери, паперові серветки, кольоровий папір, фольга, плівка, коробки від цукерок, листівки, тасьма, мотузочки, текстиль;
3. Природні матеріали – кора, листя і насіння рослин, квіти, пір'ячко, гілки, мох, камінчики;
4. Для ліплення – глина, пластилін, дерево, спеціальне тісто;
5. Папір для малювання різних форматів і відтінків, картон;
6. Пензлі різних розмірів, губки для зафарбовування великих просторів, ножиці, нитки, різні типи клеїв, скотч.

Якість матеріалів по можливості повинна бути достатньо високою, тому що в протилежному випадку може знизитися цінність самої роботи і її результат в очах дитини.

У цілому образотворча арт-терапія сприяє самопізнанню, взаєморозумінню і активізації групового процесу. В інтерпретації малюнків увага звертається на зміст, способи вираження, колір, форми, композицію, розміри, що повторюються в різних малюнках. У ізотерапії знаходить відображення безпосереднє сприйняття дитиною тієї або іншої ситуації, різні переживання, часто вже не усвідомлювані.

Психологічний вплив художніх матеріалів:

Крім практичних міркувань існує ряд серйозних моментів, що стосується вибору матеріалів відповідно до цілей занять :

1. Вибір матеріалів впливає на те, як проходить заняття. Деякі матеріали, такі як олівці, крейда і фломастери, дозволяють «посилити» контроль, в той час як інші – пастель, фарба і глина – сприяють більш вільному вираженню.

2. Якщо дитина не впевнена в собі або просто втомилася, вона буде відчувати себе впевненіше і спокійніше при роботі з матеріалами, які легше контролювати.

3. При індивідуальній роботі з дітьми або групами, чію поведінку важко контролювати, варто почати з «контрольованих» матеріалів.

4. Багато хто відчуває себе невпевнено щодо своїх художніх здібностей. Вирізання картинок з журналу для створення колажу «зрівнює» учасників і дозволяє навіть дуже невпевненим приєднатися до роботи.

5. Як тільки всі із задоволенням почнуть брати участь у вправі, такі матеріали як фарба або глина можуть дати можливість більш глибокого самовираження, особливо при вивченні почуттів або реакцій.

6. Робота з «виразними» матеріалами може бути терапевтично для багатьох людей. Вона не тільки допомагає висловити широкий спектр емоцій; робота з глиною або розмазування пастелей або фарб – з безоціночною реакцією на кінцевий результат – можуть стати цілющими самі по собі.

Число методів що полегшують дітям вираз їх почуттів при використанні ізотерапії, нескінченно.

Робота з дитиною – це процес, що вимагає обережності і делікатності, процес, при якому відбувається в душі психолога взаємодіє з тим, що відбувається в душі дитини [24].

Образотворча діяльність – це могутній засіб самовираження, що забезпечує шлях для прояву почуттів.

Арт-терапевт будує свої відносини з дитиною таким чином, щоб дитина ділилась своїми відчуттями, що виникають при ізотерапії, почуттями, що стосу-

ються підходу до виконання і вирішення завдання, до самої роботи, до процесу творення. Внаслідок дитина починає краще усвідомлювати себе . Самопізнання дитини поглиблюється завдяки обговоренню питань, що відносяться до розробки частин картинки, їх більш чіткому виділенню, досяг- ненню більшої ясності шляхом опису форми, кольору, образів, предметів, лю- дей [24].

Перший етап: вільна активність перед власне творчим процесом – безпо- середнє переживання. На цьому етапі ізотерапії діти люблять, як вони це називають, «бруднити», спочатку використовуючи один, потім інший матеріал, а потім змішуючи їх.

Другий етап: процес творчої роботи – створення феномена, візуальне уявлення. Діти мовчки йдуть у взаємодію зі своїм творчим самовираженням, незалежно від віку (навіть дуже маленькі діти).

Третій етап: дистанціювання, процес розглядання.

На цьому етапі необхідно розташувати роботу в такому місці, де на неї було б легко дивитися. Дітям пропонують помістити свій художній твір в зручному для них місці на вертикальній поверхні (стіні, вікні, на стінці шафи, двері).

Четвертий етап: вербалізація почуттів, думок, що виникли внаслідок розглядання творчої роботи .

Особливості четвертого етапу образотворчої діяльності такі:

1. Психолог просить дитину описати картинку так, як ніби картинкою є він сам, з використанням слова «Я». Наприклад: «Я – картинка, по всій моїй поверхні розташовані червоні лінії, а в середині знаходиться блакитний квадрат».

2. Вибираються специфічні предмети на картинці, для того щоб дитина їх ідентифікувала з чим-небудь: «Будь блакитним квадратом і опиши себе: на що ти схожий, які твої дії і т.д." .

3. При необхідності задають дитині питання, щоб полегшити йому виконання завдання: «Що ти робиш?», «Хто користується тобою? »,« Хто тобі ближче всіх?». Ці питання допомагають входити в малюнок разом з дитиною і

відкривають різні шляхи встановлення відносин і реалізації терапевтичного процесу. На цьому етапі досягається подальша концентрація уваги дитини і загострення усвідомлення шляхом виділення та детального розгляду однієї або декількох частин малюнка. Дитина збуджується до максимально поглибленої роботи зі специфічною частиною картинки, особливо якщо у неї достатньо енергії та натхнення або якщо відзначається незвичайний недолік. Тут часто допомагають питання: «Куди вона йде?»; "Про що думає цей гурток?»; «Що вона збирається робити?»; «Що станеться з цим?» і т.д. Якщо дитина каже «Я не знаю», не відступайте, перейдіть до іншої частини картинки, задайте інше питання, дайте свою відповідь і запитайте у дитини, правильно це чи ні.

4. Дитині пропонується вести діалог між двома частинами його малюнка, або протилежними точками (такими як дорога і автомобіль або лінія навколо квадрата, або щасливий і сумний образ).

5. Психолог просить дитину звернути увагу на кольори. Викладаючи свої пропозиції про те, як намалювати картинку, поки дитина сидить із закритими очима, їй можна запропонувати подумати над наступним: «Подумай про квіти, які збираєшся використовувати». Що ти маєш на увазі під яскравими квітами? Чи будеш ти використовувати? Яскраві або пастельні кольори, світлі або темні тони? Питання будуються таким чином, щоб дитина усвідомлювала, настільки, наскільки це можливо, що саме вона робила, навіть якщо не хоче розмовляти про це.

6. Психолог працює над ідентифікацією, допомагаючи дитині «Віднести до себе» те, що вона говорить, описуючи картинку або її частини. Можна запитати дитину: «Ти коли-небудь відчував щось схоже?», «Ти коли-небудь робиш це?», «Чи є тобі що сказати в ролі рожевого куща з того, що ти міг би сказати як людина?»

Подібні питання можна задати в найрізноманітнішій формі. Необхідно ставити їх дуже обережно і м'яко.

7. Діти не завжди чітко уявляють собі своє життя, власні почуття і переживання. Іноді вони стримують себе і дуже бояться висловлювати свої почуття. Іноді вони не готові до цього. Іноді раптом виявляється, що вони готові вилити почуття, що виникли при малюванні, хоча не переносять утримання картин в собі, але розповідають таким чином, що стає ясно, що вони хотіли б сказати. Вони висловлюють те, в чому вони відчувають потребу, то, чого вони хочуть, але у своїй власній манері.

8. На цьому етапі малюнок відкладається і опрацьовуються реальні життєві ситуації або розповіді, роблячи висновок з малюнка. Іноді ситуація з'ясовується дуже швидко з допомогою прямого питання, наприклад, «Це відноситься до твого життя?», а іноді у дитини виникають спонтанні асоціації, пов'язані з будь-якими подіями його життя. Іноді, якщо дитина раптово замовкає або змінюється в собі, можна запитати: «Що трапилося? »І дитина починає розповідати про які-небудь події, своє теперішнє життя, або про своє минуле. А іноколи вона відповідає: «Нічого».

9. Психолог з'ясовує, чи немає пропусків або порожніх місць на картинках і звертає особливу увагу на цей факт.

10. Психолог зупиняється на тих речах, які для дитини виходять на перший план. При цьому необхідно виявляти велику цікавість і наполегливість.

11. Перш ніж перейти до більш складних і неприємних розділах, рекомендується працювати з тим, що дитині легше і приємніше. Тому що, якщо починати розмовляти з дітьми про більш легких речах, вони стають відвертішими і в бесіді про більш складних.

Деяким дітям важче поділитися своїм смутком до того, як вони висловлять позитивні емоції. Однак це вірно не у всіх випадках. Іноді діти, які таять в собі гнів, відчувають потребу дати йому вихід перед тим, як вони виявлять позитивні емоції.

12. Здійснюються спостереження за зовнішніми проявами поведінки: особливостями відтінку голосу дитини, положенням його тіла, виразом обличчя, жестами, диханням, паузами. Мовчання може означати контроль, обмір-

ковування, пригадування, репресію, тривогу, страх або усвідомленням чогось. Можна використовувати ці ознаки в подальшій роботі .

Для правильної інтерпретації малюнків дітей необхідно враховувати наступні умови:

1. Рівень розвитку образотворчої діяльності дитини, для чого необхідно переглянути малюнки, виконані ним раніше;
2. Особливості самого процесу малювання (вибір змісту, що відповідає темі; збереження теми впродовж процесу малювання або її трансформація);
3. Послідовність зображень як прояв гіперактивності.

При аналізі малюнків рівень образотворчих умінь до уваги не береться. Мова повинна йти лише про те, як за допомогою художніх засобів (кольору, форми, розміру і т.д.) передаються емоційні переживання дитини.

Особливістю ізотерапії в роботі з дітьми є те, що ізотерапія використовується для створення позитивної мотивації, допомагає подолати страхи дітей перед труднощами, допомагає створити ситуацію успіху, а також виховує відчуття взаємодопомоги, допомагає дітям розвивати фантазію, використовуючи різні кольорові гами, різні матеріали для роботи. Ізотерапія має величезне корекційне значення при розвитку дрібної моторики пальців рук.

Музична терапія – це метод, який широко використовується навіть на етапі внутрішньоутробного розвитку. Спеціально підібрані музичні твори дозволяють дозовано «тренувати» емоційний світ дитини. Музика впливає на багато сфер життєдіяльності людини через три основні чинники: вібраційний, фізіологічний і психічний.

Вібрації здатні змінювати різні функції організму (дихальну, рухову, серцево-судинну). Завдяки асоціативним зв'язкам, що виникають у процесі сприйняття і виконання музики, змінюється і психічний стан дитини. Однією із складових частин музичної арт-терапії є вокальні і дихальні тренінги, рухи під музику .

Діти дошкільного віку легко розрізняють мажор-мінор, що стосується емоційних реакцій на них, то при пред'явленні мелодій з акомпанементом, вони

проявляються в більш ранньому віці. У дітей 3-12 років мінорні мелодії з акомпанементом часто асоціюються зі злом або сумом, а мажорні з акомпанементом – з веселим або нейтральним емоційним станом. В принципі немає обмежень для сприйняття музики усіма людьми, але дошкільний вік є інтенсивним періодом розвитку. Сприйняття музики може відбуватися на підсвідомому або свідомому рівні.

Центральне місце в процесі музичного сприйняття займають емоції. Емоції – це повний спектр людських переживань, як позитивних, так і негативних[14]. Музика емоційна за своєю сутністю, і тому її сприйняття є емоційним пізнанням, дає прекрасну можливість розвитку емоційної сфери людини.

У порівнянні з іншими видами мистецтв, художні образи, закодовані в музичному творі, найбільш абстрактні.

Загальні принципи роботи музичної терапії з дітьми:

Музична терапія сама по собі реалізує ряд цілей:

- дозволяє подолати психологічний захист дитини – заспокоїти або, навпаки, активізувати, налаштувати, зацікавити;
- допомагає встановити контакт між психологом і дитиною;
- допомагає розвинути комунікативні та творчі можливості дитини;
- підвищує самооцінку;
- сприяє активізації почуттів;
- допомагає пережити катарсис;
- допомагає зміцнити відносини з психологом та іншими людьми, сприяє встановленню і розвитку міжособистісних відносин;
- формує цінні практичні навички – гри на музичних інструментах;
- допомагає зайняти дитину захоплюючою справою – музичними іграми, спі- вами, танцями, рухом під музику, імпровізацією на музичних інструментах;
- нетривалий музикування на кожному занятті добре засвоюється дітьми, погано переносять навчальні навантаження;

-захоплює і робить сильний заспокійливий вплив на більшість гіперактивних дітей [24];

Музикотерапія дуже ефективна в корекції порушень спілкування, що виникли у дітей з різних причин [24]. Сеанси музикотерапії дозволяють створити умови для емоційного діалогу часто навіть в тих випадках, коли інші способи вичерпані. Контакт з допомогою музики безпечний, ненав'язливий, індивідуа-лізований, знімає страхи, напруженість. Варіювання на заняттях знайомих і не-знайомих творів, їх гучності, швидкості дає можливість спрямованої роботи з різними дітьми.

Великих успіхів досягнуто в лікуванні дітей, хворих на аутизм. Музика, маючи великий вплив на фізіологію людини, благотворно впливає через тілесний рівень також і на емоційний стан клієнта, сприяючи тим самим лікуванню психосоматичних захворювань.

Музика допомагає дитині розслабитися. Спеціально підібрана музика з частотою ритму не більше 60 ударів в хвилину допомагає дитині зосередитися на створюваних ним образах, відчуті м'язове розслаблення, синхронізувати дихання, так як музичний ритм впливає на довжину хвиль, що генеруються людським мозком, змінює гемодинаміку, обмін речовин, гуморальні реакції. Розслабившись, дитина вибудовує за допомогою психолога приємні йому образи, «оживляє» приємні спогади, які допоможуть йому впоратися з наявними фобіями або з напругою по будь-якому приводу.

Заняття з дітьми по сприйняттю музики спрямовані на моделювання у них позитивного емоційного стану. Процес сприймання дитиною музики відбувається спільно з педагогом, який допомагає йому «зробити крок» з реального життя в інший, уявний світ, світ химерних образів і настроїв. Після прослуховування педагог в бесіді (аналізі твору) з дітьми з'ясовує, що вони «бачили», відчували, «робили» в уявній подорожі, яку картинку вони можуть намалювати словами, описати. Таке сприйняття музики забезпечує зняття напруги, покращує психоемоційний стан дітей.

Мета сприйняття музики: гармонізація особистості дитини, відновлення та корекція її психоемоційного стану та психофізіологічних процесів засобами музичного мистецтва .

Вправи «Музичні каракулі» [24].

Цю техніку можна використовувати як інструмент розвитку цінних соціальних якостей – терпіння, уважності і т. Д., А також для підвищення самооцінки. Її застосовують в груповій, індивідуальній і сімейній роботі. Діти можуть мати мінімальні навички гри на музичних інструментах, а можуть і вперше звернутися до цього виду діяльності.

Підготовчий етап (для індивідуальної роботи).

Психолог пропонує пограти з будь-яким вподобаним йому музичним інструментом або предметом, за допомогою якого можна витягувати звук. Потім пропонує пограти разом, допомагаючи один одному створювати поєднання звуків, музичну фразу або просто продовжувати фрагмент, розпочатий попереднім учасником.

Психолог також може запропонувати скористатися в грі будь-яким іншим інструментом або предметом, вподобаним дитині. Тут важливо, щоб дитина діяла спонтанно. У кабінеті має бути достатня кількість музичних інструментів і предметів, з яких можна видобувати звуки, вони повинні бути доступні і цікаві. Дитина імпровізує, від нього не вимагається наявності певних здібностей і навичок.

Перший етап (для групової роботи). У центр приміщення (або на великий круглий стіл) кладуться різні музичні інструменти, музичні іграшки і звучать предмети. Дітям пропонується сісти поруч, бажано в коло. Психолог просить дітей вибрати один інструмент або предмет, діти можуть використовувати однакові інструменти.

Другий етап. Психолог просить дитини (або одного з учасників групи) витягти ряд звуків зі свого інструменту, зіграти на ньому «свою мелодію». Якщо дітям важко почати вправу, то дорослий починає першим. Найближчий учасник, виходячи з власних уявлень, намагається продовжити звуковий набір.

Його композиція не повинна бути довгою, щоб всі діти встигли взяти участь кілька разів.

Третій етап. Весь процес створення музичної імпровізації записується на плівку. Коли діти відчують, що їм більше нема що додати, терапевт пропонує їм прослухати запис результату їхньої спільної творчості. Психолог дає позитивну оцінку творчості дітей, дає позитивний відгук про сам процес творчості і пропонує дітям обговорити їх музичний твір. Після цього діти ще раз слухають запис.

Основні моменти обговорення перераховані нижче:[24]

- які інструменти частіше використовувалися;
- що можна сказати про звуки, що переважають в імпровізації, як можна описати їх;
- які ще звукові поєднання запам'яталися;
- чи можна почути будь-яку мелодію, чи гарна вийшла музика;
- про що, на їхню думку, розповідає музика, ними створена;
- відбила чи музика життя дітей, їх взаємини;
- що привніс в колективна творчість кожна дитина;
- як пролунав його інструмент;
- як його музика вплинула на хід і результат спільної роботи.

Четвертий етап. Використовується в якості альтернативи попереднього або як доповнення. Терапевт запитує дитину або одного з учасників групи, що може відбуватися в їх музичному творі, який його сюжет, зміст. Або про те, що може супроводжувати ця музика, що може відбуватися на її тілі, на що схожа їх музика. Він пропонує дітям придумати на цій основі якусь історію, скласти музичну казку, яку озвучувала б записана на плівку дитяча музика.

Діти складають казку по черзі, передаючи «естафету» по колу.

Варіант: діти складають слова пісні, яку можна співати під їх музику. Весь процес записується на плівку. на наступному занятті діти прослуховують запис музичної казки, пісні, обговорюють її. Терапевт пропонує доповнити її,

зіграти на інших музичних інструментах, скласти інші слова або підправити старі.

Розкрито змістову сутність понять «творчість» та «творчі здібності» у процесі музично-імпровізаторської діяльності старших дошкільників в навчальному посібнику Т.Лісовської [30]. Досліджено мотивацію музично-творчої діяльності та формування в дошкільному віці пізнавального інтересу до музики, який переростає в прагнення до власної імпровізації, нової музичної інформації, бажання експериментувати зі звуками. Встановлено, що вікові можливості дітей та рівень їх художньої культури дозволяють встановити зв'язок музики з літературою, живописом, театром. Зауважено, що спрямованість на результат, створення зрозумілого і виразного образу, прагнення отримати схвалення глядачів свідчать про те, що участь в музично-імпровізаторській діяльності стає для дитини не грою, а художньою творчістю.

Казкотерапія – метод, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії з навколишнім світом [24].

До казок зверталися у своїй творчості відомі зарубіжні та вітчизняні психологи: Е.Фромм, Е.Берн, Е.Гарднер, А.Менегетті, М.Осоріна, Є.Лісіна, Є.Петрова, Р.Азовціва, Т.Зінкевич – Євстигнєєва [51].

Виокремлюють декілька основних функціональних особливостей казок:

1. Тексти казок викликають інтенсивний емоційний резонанс як у дітей, так і у дорослих. Образи казок звертаються одночасно до двох психічних рівней: до рівня свідомості та підсвідомості, що створює особливі можливості при комунікації .

2. Концепція казкотерапії заснована на ідеї цінності метафори, як носія інформації:

- про життєво важливі явища;
- про життєві цінності;
- про внутрішній світ автора (у разі авторської казки).

3. У казці у символічній формі міститься інформація про те:

- як влаштовано цей світ, хто його створив;
- що відбувається з людиною у різні періоди його життя;
- які етапи у процесі самореалізації проходить чоловік;
- які етапи у процесі самореалізації проходить жінка;
- які "пастки", спокуси, труднощі, перешкоди можна зустріти в житті і як

з ними справлятися;

- як набувати і цінувати дружбу і любов;
- якими цінностями керуватися у житті;
- як будувати стосунки з батьками та дітьми;
- як боротися і прощати.

4. Казки є основою для формування «морального імунітету» і підтримання «імунної пам'яті».

5. Казки повертають і дитину, і дорослого у стан цілісного сприйняття світу. Дають можливість мріяти, активізують творчий потенціал, передають знання про світ, про людські взаємини.

Принципи психологічного аналізу казок. При проведенні психологічного аналізу казок психологу слід дотримуватися основних принципів.

1. Принцип безумовного прийняття внутрішнього світу людини.

Даний принцип дозволяє сприймати світ, представлений в казці, цілісно.

2. Принцип об'єктивності.

Рекомендують розглянути казку з різних точок зору, досліджувати різні її «вистиви» і «грані».

3. Принцип результативності.

Психологічний аналіз авторської казки завжди обумовлений конкретною метою – формуванням перспективних завдань психологічної роботи з дитиною.

Схема психологічного аналізу казок:

Для того щоб скласти схему психологічного аналізу казки, необхідно виділити ключові характеристики казки. Під ключовими характеристиками

розуміються якісні показники, за допомогою яких можна описати авторську казку.

Ключові характеристики допомагають психологу виявити відправні точки аналізу казки для розуміння внутрішнього світу і особливостей взаємин з оточуючим світом.

Ключові характеристики казки такі:

- основна тема казки;
- сюжет казки;
- лінія головного героя.

Основна тема казки – це ідея, пронизує весь сюжет казки, що відображає актуальні життєві цінності, потреби, що показує те, що виявляється для дитини найбільш значимим в даний момент, до чого він прагне, над чим він свідомо чи несвідомо "працює".

Найбільш поширеними темами казок є:

Тема любові, тема дитячо-батьківських взаємовідносин та відносин в сім'ї, тема особистісного зростання, тема основних життєвих цінностей, тема дружби.

Щоб визначити основну тему, треба поставити собі або автору питання: про що ця казка, чому вона вчить?

Основна тема може бути представлена на декількох рівнях:

- на ціннісному рівні, який містить загальні життєві цінності, виявлені у казці;
- на ментальному рівні, який відображає розуміння, ступінь осмисленості автором подій, що покладені в основу сюжету казки;
- на емоційному рівні, який показує якість чуттєво змістового проживання основної теми;
- на вітальному рівні, який говорить про ступінь задоволеності автора в зв'язку з актуалізацією основної теми казки; до цього рівня відноситься вплив що відбуваються в казці подій на життєдіяльність героїв.

Сюжет казки. Це виклад ходу подій. Працюючи з сюжетом авторської казки, потрібно звернути увагу на три моменти:

1. Оригінальність сюжету – це новизна, незвичайність сюжету, його несхожість. Оригінальні сюжети вигадують автори з добре розвиненим уявою, схильні до індивідуалізму, які прагнуть до нових відчуттів і переживань.

2. Жанрові форми казок можуть бути різними, іноді зовсім нестандартними:

- авантюрно пригодницькими – в основу сюжету покладені відверті авантюри або пригоди;

- містичними – основу сюжету складають містичні події;

- сентиментально драматичними – основу сюжету становить розповідь про зворушливих взаєминах, які мають драматичні наслідки;

- любовно романтичними – основу сюжету складає історія любові;

- реально драматичними – в основі сюжету реальні взаємини, драматично забарвлені;

- морально-етичними – в основі сюжету опис чесноти або пороку з неодмінним покаранням останнього;

- філософськими – в основі сюжету драматизація філософської ідеї, життєвого принципу або явища;

- історіями життя;

- змішаними.

Жанр казки вказує на актуальний для автора характер переживань і галузь його інтересів.

3. Послідовність казкових подій.

Працюючи зі казкою, важливо проаналізувати послідовність подій в ній.

Лінія головного героя. Це ключова характеристика, яка відбиває актуальне самовідчуття і прагнення автора. Головний герой – це образ автора, реальний або ідеальний.

Символічне поле казки відображає інформацію про внутрішній світ людини, зашифрований в образах і символах. Працюючи з символічним полем

казки, необхідно виписати найбільш яскраві образи і досліджувати їх значення на двох рівнях – особистому та глибинному.

Основні етапи психологічного аналізу казок:[24]

Аналітичну роботу з казками можна розділити на сім основних етапів.

1. Визначити енергоінформаційне поле казки. Необхідно прислухатися до власних відчуттів і вражень після прочитання казки: зафіксувати, описати їх.

2. Визначити основну тему казки. Необхідно поставити собі питання: про що ця казка, чому вона навчає? Відповідь розглянути з точки зору трьох рівнів: ціннісного, ментального, емоційного.

3. Проаналізувати сюжет казки. Необхідно визначити ступінь оригінальності сюжету і його жанр, розібрати послідовність подій.

4. Проаналізувати лінію головного героя. Лінія головного героя розглядається з чотирьох сторін: образ себе, образ цілі, мотиви вчинків героя, ставлення з навколишнім світом.

5. Проаналізувати символічне поле казки. Необхідно виділити найбільш яскраві образи і визначити їх символічне значення на особистому та глибинному рівні.

6. Визначити перспективні завдання психологічної роботи автора, виявити його "основну проблему" і знайти ресурси для роботи з нею. Виявити перспективи й індивідуальні засоби формування "морального імунітету".

Казкотерапія з дітьми містить багатогранний матеріал, її можна широко використовувати в психокорекційній роботі. В основі казкотерапії лежить ідея про те, що кожна казкова ситуація несе в собі прихований сенс вирішення складних ситуацій .

Привабливість казок для психокорекції та розвитку особистості дитини полягає в наступному:

- відсутність у казках дидактики, повчань;
- образність і метафоричність мови;
- психологічна захищеність;
- наявність таємниці і чарів.

Ознака справжньої казки – хороший кінець. Це дає дитині почуття психологічної захищеності. Що б не відбувалося в казці, все закінчується добре. Виявляється, всі випробування, що випали на долю героїв, були потрібні для того, щоб зробити їх більш сильнішими і мудрими. З іншого боку дитина бачить, що герой, який здійснив ганебний вчинок, обов'язково отримає по заслугі.

А герой, який проходить через всі випробування, проявляючи свої найкращі якості, обов'язково винагороджується. В цьому полягає закон життя: як ти ставишся до миру, так і він до тебе.

Корекційні функції казки:

До корекційних функцій казки прийнято відносити наступні:

- психологічна підготовка до напружених емоційних ситуацій;
- символічне реагування фізіологічних і емоційних стресів;
- прийняття в символічній формі своєї фізичної активності.

Можливості роботи з казкою:

Казка – багатий терапевтичний матеріал, який може бути використаний в декількох аспектах.

1. Використання казки як метафори. Текст та образи казок викликають вільні асоціації, що стосуються особистого життя. Потім ці метафори й асоціації можуть бути обговорять.

2. Малювання по мотивах казки. Вільні асоціації проявляються в малюнку, і далі можливий аналіз отриманого графічного матеріалу.

3. Обговорення поведінки і мотивів дій персонажа можуть бути приводом до обговорення цінностей поведінки людини, виявляє систему оцінок людини в категоріях "добре – погано".

4. Програвання епізодів казки. Програвання епізодів дає можливість дитині відчути деякі емоційно значущі ситуації і програти емоції.

5. Використання казки як повчання. Підказка з допомогою метафори варіанти вирішення ситуації.

6. Творча робота за мотивами казки (дописування, переписування, робота з казкою).

Особливості казкотерапії з дітьми:

Для індивідуальної чи групової роботи може бути запропонована будь-яка казка, її необхідно прочитати вголос .

Казкова ситуація, яка задається дитині, має відповідати певним вимогам:

- ситуація не повинна мати правильної готової відповіді (принцип "відкритості");

- ситуація повинна містити актуальну для дитини проблему "зашифровану" в образному ряді казки;

- ситуація і питання повинні бути побудовані та сформульовані так, щоб спонукати дитину самостійно будувати подальший розвиток подій.

Розповідання казок.

Приєм домагає опрацювати такі моменти, як розвиток фантазії, уяви. Дитині або групі дітей пропонується розповісти казку від першої або від третьої особи. Можна запропонувати дитині розповісти казку від імені інших дійових осіб, що беруть участь, або які не беруть участь у казці. Наприклад, як казку про колобка розповіла б лисиця, Баба-Яга або Василина Премудра.

Лялькотерапія (маскотерапія робота з ляльками та маріонетками) – може використовуватися в різних напрямках арт-психології: психодрамі, ігротерапії, казкотерапії та ін. Сучасні «лялькотерапевти» чи не найбільш дієвим способом роботи з дітьми вважають ляльковий театр. Дорослим цей варіант теж пропонується, але рідше. Діти грають або в навмисно вигадану виставу, або в звичайних п'єсах підходящого змісту. Ролі, природно, розподіляються за почуттям, толком і розстановкою. Інший варіант лялькотерапії – виготовлення ляльок (з ниток, клаптиків та ін.) – Несе велику енергію та заряд позитивних емоцій.

Виділяють наступні функції лялькотерапії:

- Комунікативна – формування емоційного контакту дітей у колективі;

- Релаксаційна – зняття емоційного перенапруження;

- Виховна – психокорекція проявів особистості в ігрових моделях життєвих ситуацій;

Розвиваюча – розвиток психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття і т.д.), моторики;

Навчальна – збагачення інформацією про навколишній світ .

Постановка казок за допомогою ляльок:

Працюючи з лялькою, дитина бачить, що кожна його дія негайно відбивається на поведінці ляльки. Це допомагає йому самостійно корегувати свої рухи і робити поведінку ляльки максимально виразною.

Робота з ляльками дозволяє вдосконалювати і проявляти через ляльку ті емоції, які зазвичай дитина з якихось причин не може собі дозволити проявити.

Твір казок: Дитина може складати казку, самостійно коли ви призначаєте історію або по заданій першій фразі. В першій фразі психолог може вказати головних героїв і місце дії. У своїй власній розповіді дитина відображає свою проблемну ситуацію та способи її вирішення. Вона дає можливість відреагувати значущі емоції, виявити внутрішні конфлікти і труднощі.

Суть аналітичного напрямку – інтерпретація казок. При цьому акцент робиться відповідно на розумову, когнітивну, ментальну сферу психіки людини. Мета методу – усвідомлення, інтерпретація того, що стоїть за кожною казковою ситуацією, фразою, конструкцією сюжету.

Слухаючи або читаючи казку, дитина чи дорослий програє її в своїй уяві. Вона уявляє собі місце дії і героїв казки. Таким чином, дитина у своїй уяві бачить цілий спектакль. Тому цілком природним є використання постановки казки за допомогою ляльок у психологічних цілях. Оживляючи ляльку, дитина відчуває і бачить, як кожна її дія негайно відображається на поведінці ляльки.

Пісочна терапія . Гра з піском як консультативна методика була описана англійським педіатром М.Ловенфельд [28] .

Ігри з піском – одна з форм природній активності дитини. Саме тому можна використовувати пісочницю, проводячи корекційні, розвиваючі та навчальні заняття. Будуючи малюнки з піску, вигадуючи різні історії, в найбільш органічною для дитини формі передаються знання і життєвий досвід, пізнаються закони навколишнього світу. Взаємодія з піском очищає

енергетику людини, стабілізує емоційний стан, покращує самопочуття дорослих і дітей. Все це робить пісочну терапію прекрасним засобом для розвитку і саморозвитку людини [22]. Крім самого піску для пісочної терапії використовуються мініатюрні фігурки чоловічків і тварин, лялькові будинки, потяги, дерева, вежі, а також різноманітний матеріал: тканина, нитки, тесьма, глина, пластилін, кольоровий папір, маркери, сухі квіти, шматочки дерева, намистинки, камінчики, монети, – загалом, все, що може знадобитися малюкові для створення свого світу в межах однієї невеличкої пісочниці. Можливість руйнування пісочної композиції, її реконструкція, а також багаторазове створення нових сюжетів, надає роботі певний вид ритуалу.

Можливості пісочної терапії [26]: цей метод дозволяє гармонізувати (упорядкувати) внутрішній душевний хаос за допомогою декількох механізмів:

1. Опрацювання психотравмуючих ситуацій на символічному рівні;
2. Реакція негативного емоційного досвіду в процесі творчого самовираження;
3. Розширення внутрішнього досвіду за рахунок усвідомлення змісту глибинних рівнів психіки.

Процес пісочної терапії:

Тривалість однієї сесії пісочної терапії з підлітками і дорослими в середньому 30-60 хвилин. Тривалість однієї консультації залежить від віку людини, особливостей його інтелектуального розвитку. Періодичність консультацій залежить від гостроти проблеми. Рекомендується 1-2 рази на тиждень. Повний курс пісочної терапії може скласти 12-15 сесій. На першій консультації, якщо прийнято позитивне рішення про використання пісочної терапії необхідно познайомити клієнта з тим, як організований його процес. Демонстрація пісочниці, демонстрація колекції фігурок, побудова пісочної картини, обговорення пісочної картини.

Пісочна терапія з дітьми:

У процесі пісочної терапії можуть корегуватися деякі установки. Один з основних механізмів позитивного впливу пісочної терапії заснований на тому,

що дитина отримує досвід створення маленького світу, що є символічним висловленням його здібностей і права будувати своє життя, свій світ власними руками.

Застосування пісочної терапії передбачає наступні стадії гри з піском.

1. Хаос. Ця стадія відображає хаос, панічні переживання в житті дитини.
2. Боротьба. В пісочницю переносяться внутрішні конфлікти: агресія, тривога, реальні конфлікти і взаємини .
3. Гармонія. Відновлюється порядок і рівновага.

Таким чином, даний метод дозволяє гармонізувати внутрішній душевний хаос за допомогою наступних механізмів:

- опрацювання психотравмуючих ситуацій на символічному рівні;
- реагування негативно-емоційного досвіду в процесі творчого самовираження і гри;
- розширення внутрішнього досвіду за рахунок зіткнення з глибинними рівнями психіки і зміцнення свідомого Я;
- зміни ставлення до себе, до свого минулого, теперішнього та майбутньому, до значимих іншим, в цілому до своєї долі;
- зміцнення (або пробудження) довіри до миру, розвитку нових, більш продуктивних відносин зі світом.

Ігрова терапія - це метод психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих з використанням гри. Гра надає сильний вплив на розвиток особистості, сприяє створенню близьких відносин між учасниками групи, допомагає знімати напругу, підвищує самооцінку, дозволяє повірити в себе в різних ситуаціях спілкування, знімаючи небезпека соціально значущих наслідків [24].

Ігрову терапію можна описати як досвід, почуття, думки і бажання людини, проектуються на іграшки і на різні речовини, такі як пісок, фарба чи вода. Дитина вибирає для себе такі іграшки, на які він може спроектувати свій колишній досвід, потім використовує ці об'єкти, щоб приміряти на них досліджувані ролі і взаємини.

Важливість символічної гри полягає в тому, що це спосіб дослідження клієнтом свого минулого досвіду з можливістю залишатися на безпечній відстані від реальної дійсності.

Сучасна наука розглядає методи ігротерапії, як одне з найбільш ефективних засобів корекції. У його основі лежить визнання того, що гра робить сильний вплив на розвиток особистості.

Мета використання ігрової терапії – не міняти і не переробляти дитину, не вчити її спеціальним поведінковим навичкам, а дати можливість «прожити» у грі хвилюючі ситуації при повній увазі і співпереживанні дорослого. В даний час ігротерапія – це широкі можливості впливу на підсвідомість дитини .

Види ігротерапії:

- ігротерапія в психоаналізі;
- ігротерапія побудови відносин;
- примітивна ігротерапія;
- ігротерапія у вітчизняній психологічній практиці.

За формою організації діяльності розрізняють:

- індивідуальну ігротерапію;
- групову ігротерапію;

За структурою використовуваного в ігротерапії матеріалу:

- ігротерапію з неструктурованим матеріалом;
- ігротерапію з структурованим матеріалом .

Характерні особливості гри:

1. Граючий виконує реальну діяльність, здійснення чого вимагає дій, пов'язаних з рішенням цілком конкретних, часто нестандартних завдань.

2. Ряд моментів цієї діяльності має умовний характер, що дозволяє відволіктись від реальної ситуації.

3. Відмітними ознаками розгортання гри є швидко мінливі ситуації, в яких виявляється об'єкт після дій з ним, і настільки ж швидке пристосування до

нової ситуації. Ефект ігрових занять досягається завдяки встановленню позитивного емоційного контакту з психологом.

Ігрова терапія з дітьми:

Ігрова терапія – метод корекції емоційних та поведінкових розладів у дітей, в основу якого покладено властивий дитині спосіб взаємодії з навколишнім світом – гра [24].

Гра – це довільна, внутрішньо мотивована діяльність, що передбачає гнучкість у вирішенні питання про те, як використовувати той чи інший предмет. Гра є для дитини тим же, що і мова є для дорослого. Це засіб для вираження почуттів, дослідження відносин та самореалізації. Гра представляє собою спосіб дитини організувати свій досвід, свій особистий світ. В процесі гри дитина переживає почуття контролю над ситуацією, навіть якщо реальні обставини цьому суперечать.

Фахівці, що працюють з проблемними дітьми (психологи, психотерапевти, педіатри, соціальні працівники та педагоги), вже давно помітили, що дитині набагато простіше висловлювати свої переживання, потреби, мрії в ігровому процесі. Спочатку ігрова терапія розвивалася в рамках психоаналізу (А.Фрейд, М.Кляйн, М.Гельмут) [49].

Основні завдання ігрової терапії:

- полегшення психологічного страждання дитини;
- зміцнення власного Я дитини, розвиток почуття самоцінності;
- розвиток здатності емоційної саморегуляції;
- відновлення довіри до дорослих і одноліток, оптимізація відносин у системах «дитина – дорослі», «дитина – всі діти»;
- корекція і попередження деформацій у формуванні Я – концепції;
- корекція і профілактика поведінкових відхилень.

Спонтанне самовираження в грі дозволяє дитині звільнитися від внутрішніх переживань, пов'язаних з негативним емоційним досвідом. Включення вольових механізмів, активізація творчого пошуку нових, більш адекватних способів реагування в проблемних ситуаціях, поряд з більш глибоким

розумінням власного Я, і своїх відносин зі значущими іншими, сприяють позитивним змінам на поведінковому рівні.

Кольоротерапія – це безконтактний метод лікування світлом і кольором, ефективність якого науково доведена. Він заснований на тому, що світло, будучи електромагнітним випромінюванням, проникає через тканини і несе необхідну енергію. Всі кольори мають своє випромінювання, що несе ту чи іншу інформацію. Вплив відповідного кольору на певний внутрішній орган може бути цілющим. Кольоротерапія застосовується для лікування не тільки фізичних, а й психічних захворювань і розладів.

Хромотерапія – наука, що вивчає властивості кольору. Кольором здавна надавалося магічне значення, добродійну дію на людину, адже для людини зір є найважливішим з усіх видів почуттів.

Педагогам необхідно володіти елементарною інформацією про кольоротерапію і використовувати ці знання в навчально-освітньому процесі, в корекційній та лікувальній педагогіці.

Так, синій колір надає заспокійливу дію, розслаблює, знімає спазми, зменшує головний біль, знижує апетит.

Блакитний колір надає гальмуючу дію при стані психічного збудження.

Фіолетовий колір пригнічує дію на психічні та фізіологічні процеси, знижує настрій людини.

Червоний колір активізує, підвищує фізичну працездатність, викликає відчуття теплоти, стимулює психічні процеси.

Зелений колір заспокоює, створює гарний настрій. Цей колір робить благотворний вплив на соматично ослаблених дітей, при лікуванні запалень, при ослабленому зорі.

Рожевий тонізує при пригніченому настрої.

Характер і виразність кольору може значно змінюватись в залежності від різноманітних асоціацій. Кожен з нас намагається пояснити емоціональну характеристику того чи іншого кольору характером певних предметів, на яких ми звичайно сприймаємо цей колір. Це дуже індивідуальна особливість кожної

людини, що залежить від набутого ними досвіду. Встановити тут буд-які правила дуже важко, але з деякою вірогідністю можна припустити, що червоний колір асоціюється з вогнем і кров'ю, жовтий – з сонцем, синій – з небом, водою, зелений – з лісом, лугами.

Діти дошкільного віку особливо чутливі до кольору, перебуваючи у хорошому настрої, вони віддають перевагу яскравим насиченим тонам «активної сторони» колірної кола, темні, похмурі холодні тони навпаки, асоціюються у них з не-приємними відчуттями, з чимось поганим і неприємним. Діти рано починають відчувати колір та підбирати його для зображення свого настрою. Вибір кольору тісно пов'язаний із психологічними особливостями дитини, станом її здоров'я. Діти використовують в основному 5 – 6 кольорів. У цьому випадку можна говорити про нормальний середній емоційний розвиток школяра. Більш широка палітра кольорів говорить про натуру чутливу, емоційно багату. Якщо дитина використовує тільки один або два кольори, це швидше за все вказує на її негативний емоційний стан у цю хвилину: тривога (синій), агресія (червоний), депресія (чорний). Використання простого олівця іноді трактується як «відсутність» кольору, таким чином дитина повідомляє про те, що у її житті не вистачає яскравих фарб та добрих емоцій.

Найбільш значимі фрагменти дитина завжди виділяє більшою кількістю кольорів. А осіб, яких не сприймає, малює чорним або темно-коричневим кольором.

Фототерапія, заснована на застосуванні фотографії або слайдів для вирішення психологічних проблем, а також для розвитку і гармонізації особистості, є одним із напрямів арт-терапії [13].

Основний зміст фототерапії – створення або сприйняття фотографічних образів, доповнюється їх обговоренням і різними видами творчої діяльності, включаючи образотворче мистецтво, рух, танець, твір історій, віршів.

Позитивну дію фотографії на особистість і її ставлення з навколишнім світом можуть проявлятися як при перегляді та обговоренні фотознімків

(слайдів) спільно з психологом, так і з учасниками групи при групових заняттях.

В основі фотографії лежить створення художніх образів. Це дозволяє розглядати фотографію як одну з форм візуального мистецтва.

Людині важливо зрозуміти, що будь-який творчий знімок – будь то гусениця або квітка – це «автопортрет» у тому сенсі, що знято це «по-своєму», відображає індивідуальність, окремий настрій. Слайди і фотографії рослин, птахів, валунів і т.д., обмежуючи все це рамками кадру, допомагають вдивитися в природне переломлене і повідомляють тим самим цим предметом, явищем природи особливу цілющу приналежність.

Фототерапія з дітьми:

Дуже непросто розповісти про процес фототерапії з дітьми, набагато простіше було б опинитися в особливому просторі, де звучить тиха, мелодійна музика, настроює на те, щоб відчувати ніжність, здивування і захоплення світом живої природи, а на великому екрані крупним планом – застигле диво .

Це може бути і квітка ромашки, де видно кожну стеблинку, кожна крапелька роси на листях, жовта серцевина, немов яскраве сонце, і зелено – блакитна бабка з прозорими крильцями, у якої, виявляється, є маленькі цяточки навколо величезних опуклих очей, і помітний кожен її усик.

Краса заповнює всі простір, вона проникає в дитячі серця. Зазвичай око не помічає таких чудесних деталей в природі, адже квітка чи комаха занадто низькі. Побачити глибинну «таємницю» допомагає відображена мить – знімок.

Заняття можна проводити з дітьми, починаючи з 3-4 років, які потрапили до психолога з різноманітними психологічними проблемами, такими як невротичні стану, страху, порушення сну, замкненість, тривожність, емоційно – вольові порушення, агресивну поведінку.

Слайд терапія гармонійно включається в програму групових психокорекційних занять в дитячих групах. Безпосередньо перегляд слайд – фільму займає 10-15 хвилин. Кожен слайд експонується на екрані 10-15 секунд

і супроводжується мелодією. Дуже часто діти просять показати фільм ще раз і зупинити той чи інший кадр, хочуть підійти до екрану і уважно, вже з близької відстані, добре роздивитися його, а потім придумати і розповісти або написати казку про зацікавлений об'єкт.

1.3. Психологічна суть творчих здібностей

Дослідники інтелекту прийшли до висновку про слабкий зв'язок творчості зі здібностями до навчання і інтелекту [19]. Одним з перших на відмінність творчих здатностей і інтелекту звернув увагу Л.Терстоун. Він відмітив, що в творчій активності важливу роль грають такі чинники як особливості темпераменту, здатність швидко засвоювати і породжувати ідеї (а не критично відноситися до них), що творчі рішення приходять в момент релаксації, розсіювання уваги, а не в момент, коли увага свідомо концентрується на розв'язанні проблеми. Проблема творчості є однією з основних проблем для психології особистості і її розвитку. Існує концепція творчих здібностей, розроблена С.Медніком, у відповідності з якою творчий процес включає як конвергентні, так й дивергентні складові. На її основі був розроблений діагностичний тест і виділені параметри креативності: – продуктивність (визначається кількістю відповідей); – оригінальність (визначається частотою використання відповіді у вибірці); – унікальність (дорівнює відношенню кількості унікальних відповідей до загального числа відповідей); – селективність (вибірковість) (визначається порівнянням вибору досліджуваного з вибором експертів) [46].

Е.Фромм звужує поняття до визначення його як «здатності дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленості на відкриття нового і здібності до глибокого усвідомлення свого досвіду», підкреслюючи не якість результату, а характеристики і процеси, що активізують творчу продуктивність[48].

Ф.Барон, що здійснив огляд досліджень по творчості за 10 років (з 1970 по 1980 рр.), робить висновок про те, що для більшості досліджень характерні наступні загальні позиції: «Творчість – це потреба адаптивно реагувати на потребу в нових підходах. Це здатність включати в життя щось нове. Нова адаптація звичайно сприяє більшій гнучкості і підвищує можливість зростання і виживання», «Творчість – це «щось нове» – це звичайно продукт, що є результатом процесу, здійснюваного людиною. Характеристиками цих нових продуктів, або процесів є їх новизна, оригінальність, доцільність, здатність задовольняти потребі, адекватність. Багато які продукти є процесами, а багато які процеси – продуктами. А людина одночасно і процес і продукт» [1].

Р.Муні виділяє чотири основних підходи до творчості в залежності від того, яких з чотирьох аспектів проблеми виходить на перший план: середа, в якій здійснюється творчість; творчий продукт; творчий процес; творча особистість [31].

У сучасних дослідженнях намітився так званий синтетичний підхід, де інтелектуальні, особові і соціальні чинники признаються однаково значущими для розвитку творчості.

Таким чином, спираючись на думку В.Дружиніна [18] і Е.Яковльовой [53] умовно можна виділити три напрями у вивченні творчості:

- когнітивне;
- особове ;
- синтетичне.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки виділяється узагальнюючий підхід, представники якого розглядають творчість як інтегративну властивість особистості, цілісну в розвитку (Н.Гнатко [20], В.Дружинін, Л.Ермолаева-Томина В.Козленко і інш.)[17].

Отже, різноманітні визначення і підходи до вивчення проблеми творчості, характеристики, їх аналіз, показують існування різних позицій, думок, їх неоднорідність і проблемний характер.

Незважаючи на численні теоретичні і експериментальні дослідження проблема розвитку творчих здібностей все ще вимагає подальшого вивчення, оскільки у відомих концепціях немає однозначної відповіді на питання про природу, чинники розвитку творчих здібностей, немає єдиного погляду на феноменологію, класифікацію якостей творчої особистості. Таким чином, вивчення проблеми творчості в цей час набуває комплексного характеру, є предметом аналізу різних дисциплін, і являє собою важливу область досліджень, розташовану на стику різних галузей знання про людину – педагогіки, соціології і психології [7].

Розглянувши теоретичні і експериментальні підходи до проблеми творчості в зарубіжній і вітчизняній психології, перейдемо до розкриття психологічної суті. Так, американський психолог Е.Фромм пропонує розглядати творчість, як «здібності дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового і здібність до глибокого усвідомлення свого досвіду» [47]. Аналіз проблеми розвитку творчості багато в чому буде зумовлюватися тим змістом, який ми будемо вкладати в це поняття. Якщо уважно розглянути поведінку людини, її діяльність в будь-якій області, то можна виділити два основних вигляди вчинків. Одні дії людини можна назвати відтворюючими або репродуктивними. Такий вид діяльності тісно пов'язаний з нашою пам'яттю і його суть полягає в тому, що людина відтворює або повторює вже раніше створені і вироблені прийоми поведінки і дії. Крім репродуктивної діяльності в поведінці людини присутня творча діяльність, результатом якої є не відтворення колишніх в його досвіді вражень або дій, а створення нових образів або дій. У основі цього виду діяльності лежить творчість.

Як вважає В.Дружинін, головне в творчості – не зовнішня активність, а внутрішня – акт створення «ідеалу», образу світу, де проблема відчуження людини і середи дозволена. Особливості протікання творчого процесу як душевного акту і будуть предметом подальшого викладу і аналізу [16].

Виділяючи ознаки творчого акту, практично всі дослідники підкреслюють його несвідомість, спонтанність, неможливість його контролю з боку волі і розуму, а також зміну стану свідомості. З ведучою роллю несвідомого, домінуванням його над свідомістю в процесі творчого акту пов'язаний і ряд інших особливостей творчості, зокрема ефект «безсилля волі» при [34]. У момент творчості людина не здатна управляти потоком образів, довільно відтворювати образи і переживання. Образи зароджуються і зникають спонтанно, борються з первинним задумом художника, більш яскраві і динамічні образи витісняють з свідомості менш яскраві. Свідомість стає пасивним «екраном», на який людське несвідоме відображає себе .

Творець завжди випробовує замішання при спробах пояснити причину, джерело своїх фантазій. С.Грузенберг [10] виділяє декілька варіантів пояснення художниками творчої одержимості. Найбільш поширені «божественна» і «демонічна» версії атрибуції причини творчості. Причому художники і письменники приймали ці версії в залежності від свого світогляду. Якщо Байрон вважав, що в людину вселяється «демон», то Мікеланджело вважав, що його рукою водить Бог: «Хороша картина наближається до Бога і зливається з ним».

Як відмічає К.Торошина, слідством цього є тенденція, що спостерігається у багатьох авторів, до звільнення від авторства. Оскільки писав не я, а Бог, диявол, дух, «внутрішній голос», то творець усвідомлює себе інструментом сторонньої сили. У цьому стані відсутнє відчуття особистої ініціативи і не відчувається особистої заслуги при створенні творчого продукту, і в людину як би вселяється чужий дух, або йому вселяють думки, образи, почуття ззовні [44].

Ці переживання приводить до несподіваного ефекту: творець починає з байдужістю відноситися до своїх витворів або, більш того з огидою. При виконанні ж доцільної діяльності, в тому числі – трудової, присутній протилежний ефект, а саме – «ефект вкладеної діяльності».

Аналізуючи дане явище С.Кудрявцев помічає, що чим більше чоловік затратив зусиль на досягнення мети, виробництво продукту, тим велику емоційну значущість цей продукт для нього придбаває [23]. Спонтанність,

раптовість, незалежність творчого акту від зовнішніх причин – друга основна його ознака. Потреба в творчості виникає навіть тоді, коли вона небажана. При цьому авторська активність усуває всяку можливість логічної думки і здібність до сприйняття навколишнього. Багато які автори приймають свої образи за реальність. Творчий акт супроводжується збудженням і нервовою напруженістю. На частку розуму залишається тільки обробка, придання закінченої, соціально прийнятної форми продуктам творчості, відкидання зайвого і деталізуванням .

Отже, спонтанність творчості, пасивність волі і змінений стан свідомості в момент натхнення, активність несвідомого, говорять про особливі відносини свідомості і несвідомого. Свідомість (свідомий суб'єкт) пасивно і лише сприймає творчий продукт. Несвідоме (несвідомий творчий суб'єкт) активно породжує творчий продукт і представляє його свідомості .

У вітчизняній психології найбільш цілісну концепцію творчості як психічного процесу запропонував Я.Пономарев [39]. Він розробив структурно-рівневу модель центральної ланки психологічного механізму творчості. Вивчаючи розумовий розвиток дітей і рішення задач дорослими, Я.Пономарев прийшов до висновку, що результати дослідів дають право схематично зобразити центральну ланку психологічного інтелекту у вигляді двох проникаючих одна в іншу сфер. Зовнішні межі цих сфер можна представити як абстрактні межі (асимптоти) мислення. Знизу такою межею виявиться інтуїтивне мислення (за ним тягнеться сфера суворо інтуїтивного мислення тварин). Зверху – логічне (за ним тягнеться сфера суворо логічного мислення комп'ютерів).

Критерієм творчого акту, на думку Я.Пономарева, є перехід: потреба в новому знанні складається на вищому структурному рівні організації творчої діяльності; кошти задоволення цієї потреби складаються на низьких структурних рівнях. Ці кошти включаються в процес, що відбувається на вищому рівні, що приводить до виникнення нового способу взаємодії суб'єкта з об'єктом і виникнення нового знання. Тим самим творчий продукт передбачає включення інтуїції і не може бути отриманий на основі логічного висновку[39].

Основою успіху рішення творчих задач, як відмічає К.Торшина, є здатність діяти «в думці», визначувана високим рівнем розвитку внутрішнього плану дії [45]. Ця здатність, можливо, є структурним еквівалентом поняття «загальна здатність», або «генеральний інтелект»[6].

Я.Пономарев розглядає творчий акт як включений в контекст інтелектуальної діяльності по наступній схемі: на початковому етапі постановки проблеми активна свідомість, потім, на етапі рішення, активно несвідоме, а відбором і перевіркою правильності рішення (на третьому етапі) знову займається свідомість [39]. Природно, якщо мислення спочатку логічне, доцільно, то творчий продукт може з'явитися лише як побічне. Але цей варіант процесу є лише одним з можливих .

Вітчизняні вчені В.Кудрявцев і В.Синельников, засновуючись на широкому теоретичному і практичному матеріалі виділили наступні універсальні творчі здібності, що склався в процесі людської історії [23].

1. Реалізм уяви – образне схоплення деякої істотної, загальної тенденції або закономірності розвитку цілісного об'єкта, до того, як людина має про неї чітке поняття і може вписати її в систему суворих логічних категорій [13].

2. Уміння бачити ціле раніше за частини.

3. Надситуативно – преобразовуючий характер творчих рішень – здатність при розв'язанні проблеми не просто вибирати з нав'язаних ззовні альтернатив, а самостійно створювати альтернативу.

4. Експериментування – здатність свідомо і цілеспрямовано створювати умови, в яких предмети найбільш виявляють свою приховану в звичайних ситуаціях суть, а також здатність прослідити і проаналізувати особливості поведінки предметів в цих умовах.

Загалом, в психології існує як мінімум три основних підходи до проблеми творчих здібностей:

Особняком стоїть концепція Д.Богоявленської, яка вводить поняття «творча активність особистості», вважаючи, що вона ця активність певною психічною структурою, властива творчому типу особистості [3]. Творчість, з

точки зору Д.Богоявленської, є ситуативно нестимульованою активністю, що виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. Творчий тип особистості властивий всім новаторам, незалежно від роду діяльності: льотчикам-випробувачам, художникам, музикантам, винахідникам .

Таким чином, розглянувши психологічну суть творчості, можна зробити наступний висновок. Творчість – це індивідуальні особливості якості дитини, які визначають успішність виконання ним творчої діяльності різного роду.

Дошкільне дитинство – це особливий вік, коли дитина відкриває для себе світ, коли відбуваються значні зміни у всіх сферах її психіки: когнітивної, емоційної, вольової і які виявляються в різних видах діяльності: комунікативної, пізнавальної, перетворювальної. Це вік, коли з'являється здатність до творчого вирішення проблем, що виникають у дитини в різних життєвих ситуаціях [36].

1.4 Особливості розвитку творчих здібностей в дошкільному віці

Дошкільний вік називають вершиною дитинства [32]. Дитина зберігає багато дитячих якостей – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Але вона починає втрачати дитячу безпосередність в поведінці, з'являється інша логіка мислення. Домінуючою функцією в дошкільному віці стає мислення. Завдяки цьому інтенсивно розвиваються, перебудовуються самі розумові процеси і, з іншого боку, від інтелекту залежить розвиток інших психічних функцій.

Завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. У дитини з'являються логічно вірні міркування: міркуючи, вона використовує операції, характерні для дитячого віку. Такі операції Ж.Піаже назвав конкретними, оскільки вони можуть застосовуватися тільки на конкретному, наочному матеріалі [38].

Для того, щоб їх встановити, діти повинні мати досить розвинені життєві поняття – уявлення, придбані в дошкільному віці що продовжують спон- танно

з'являтися поза стінами школи, на основі власного досвіду кожної дитини [20]. Життєві поняття – це нижній понятійний рівень, науковий – верхній, вищий, відмінний усвідомленістю і довільністю. По вираженню Л.Виготського, «життєві поняття проростають вгору через наукові, наукові поняття проростають вниз через життєві» [9].

Оволодіння в процесі навчання системою наукових понять дає можливість говорити про розвиток у дошкільників основ понятійного, або теоретичного мислення. Теоретичне мислення дозволяє вирішувати задачі, орієнтуючись не на зовнішні, наочні ознаки і зв'язки об'єктів, а на внутрішні істотні властивості і відносини. Розвиток теоретичного мислення залежить від того, як і чому вчать дитину, тобто від типу навчання. Існують різні типи розвиваючого навчання. Одна з систем навчання, розробленої Д.Ельконіним і В.Давидовим, направлена на формування знань, в яких відбиваються закономірні відносини об'єктів і явищ; уміння самостійно добувати такі знання і використовувати їх при рішенні різноманітних конкретних задач, рефлексії, усвідомлення дітьми своїх дій, точніше, результатів і способів свого аналізу умов задачі [15]. Розвивається саморегулювання, оскільки діти, контролюючи хід спільної роботи, починають краще оцінювати свої можливості і рівень знань.

Недаремно ще А.Біне і В.Штерн називали стадію сприйняття малюнка у віці 2-5-ти років стадією переліку, а 6- років – стадією опису [5]. Незважаючи на те, що в цей період велике значення має наочно-образне мислення, те, що безпосередньо сприймається дитиною вже не заважає йому міркувати і робити правильні висновки.

Пам'ять розвивається в двох напрямках – довільність і свідомість. Діти мимовільно запам'ятовують матеріал, зухвалий у них інтерес, піднесений в ігровій формі, пов'язаний з яскравими наочними посібниками або образами-спогадами. Вони здатні цілеспрямовано, довільно запам'ятовувати матеріал, ним не цікавий. З кожним кроком всі в більшій мірі навчання будується з опорою на довільний спогад.

У дошкільному віці розвивається увага. Без достатньої сформованості цієї психічної функції процес навчання неможливий. Дитина здатна концентрувати увагу на нецікавих діях, але у неї все ще переважає мимовільна увага. Різні діти уважні по-різному: раз увага володіє різними властивостями, ці властивості розвиваються в неоднаковій мірі, створюючи індивідуальні варіанти.

Мотиваційна сфера, як вважає А.Леонтьєв, – ядро особистості. На початку свого життя дитина хоче пізнавати оточуючий світ. Важливий аспект пізнавальної мотивації – пізнавальні мотиви, мотиви самоудосконалення. Якщо дитина в процесі дослідження починає радіти тому, що вона щось пізнала, зрозуміла, чомусь навчилася, – значить, у неї розвивається мотивація, адекватна структурі пізнавальної діяльності [29].

Про проблему формування і розвитку творчого потенціалу дітей дошкільного віку багато говорять і пишуть [33]. Ці питання розглядали такі вчені як Г.Грубер Г, Я.Пономарев, Д.Тейлор [11]. Різні підходи до дослідження проблеми творчих здібностей, їх психологічної суті, показують існування різних позицій, думок, їх неоднорідність і проблемний характер.

Таким чином, вивчення проблеми творчості в цей час набуває комплексного характеру і являє собою важливу область досліджень [37].

Сучасному суспільству потрібні освічені, етичні, творчі люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення. Схильність до творчості властива дитині [54]. За твердженням Л.Виготського, творчість – норма дитячого розвитку [8]. Благодатний дитячий вік відкритий і сприйнятливий до чудес пізнання, до уміння дивуватися, багатству і красі навколишнього світу. Вияви фантазії у дитини більш яскраві і несподівані, ніж у дорослого, за рахунок того, що дитина більше довіряє продуктам своєї уяви і менше їх контролює.

На ранніх вікових етапах високий рівень творчості може поєднуватися з низьким рівнем розвитку інтелекту. І без інтенсивної роботи по розвитку останнього здібність до творчості надалі швидко знижується. Креативна уява є необхідною умовою для будь-якої діяльності людини.

Формуванню творчої уяви сприяють:

- використання знань на конструювання, які виконуються дітьми на предметнодійовому рівні;
- використання завдань, що моделюють діяльність уяви на наочно-образному рівні;
- використання предметно-практичного навчання;
- спрямованість на розвиток здібностей до сюжетного конструювання, включення заданих елементів в простий, а потім в розгорнений контекст;
- акцентування уваги на зображенні об'єктів, що створюються в динаміці;
- виділення діяльності роботи з формою, що пропонує створення на основі форм висхідних матеріалів образів різних об'єктів;
- надання свободи у виборі матеріалів для виготовлення об'єктів;
- включення як структурний елемент предметно-практичного навчання режисерських і сюжетно-ролевих гри;
- створення в процесі занять проблемних ситуацій, неоднозначність рішення яких стимулює діяльність творчої уяви і сприяє формуванню механізмів комбінаторики даного психічного процесу.

У умовах особистісноорієнтованої моделі навчання кожна дитина знаходить право і реальну можливість для розвитку своїх творчих здібностей. Шматочок фантазії є в кожній дитині, яка, відчуваючи, мислячи, діючи, вносить в життя хоч би крупинку свого «Я».

Таким чином, на основі вивчення теоретичних засад розвитку творчих здібностей дітей засобами арт-терапії можна зробити такі висновки.

Арт-терапія – один із методів роботи, який використовує можливості мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, соціальному, емоційному й особистісному розвитку дитини. Творчий характер занять допомагає дитині відкривати в собі щось нове, краще розуміти себе, розвивати свої відносини з іншими людьми.

Використання арт-терапії з дітьми сприяє :

- адаптації дитини в колективі;
- встановленню дружніх і доброзичливих контактів;
- зняттю психоемоційного напруження;
- корекції індивідуальних особливостей і якостей особистості ,
- самовираженню та самоствердженню дитини;
- розвитку творчих здібностей особистості.

Арт-терапія є найбільш давньою та природною формою корекції емоційного стану, якою можна користуватись для зняття психологічної напруги, для того, щоб заспокоїтись чи просто зосередитись.

Творчість як дитини, так і дорослого, реалізована у процесі арт-терапії, дає можливість висловити та відтворити внутрішні почуття, переживання, сумніви, конфлікти і сподівання, у символічній формі переживши ще раз всі події. Адже спонтанна образотворча діяльність здатна виражати неусвідомлюваний зміст життя.

Використовуючи весь комплекс соціально-психологічної підтримки, яка включає прийоми і методи арт-терапії у діагностичну, профілактичну, корекційну роботу, створюються сприятливі можливості для самовираження дітей, підвищується їх інтерес до оточуючої дійсності. При цьому відбувається не тільки здійснення процесу навчання і виховання, а і здійснюється процес соціалізації дітей.

Керуючись принципом особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей, слід творчо опрацьовувати та використовувати інноваційні технології з метою підготовки дітей до подальшого життя.

РОЗДІЛ II

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Організація і методи дослідження

Мета експериментального дослідження – розробити та випробувати програму розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку в умовах дошкільного закладу.

Задачі дослідження:

1. Вивчити особливості вияву показників творчих здібностей дітей дошкільного віку (гнучкість, оригінальність, опрацьованість, опір замиканню) в експериментальній групі.
2. Розробити і випробувати розвиваючу арт-терапевтичну програму з використанням різноманітних методів арт-терапії.
3. Визначити ефективність програми.
4. Сформулювати висновки по проведеному дослідженню.

Дослідження проводилося на базі ДНЗ № 159 ясла-садок «Теремок» міста Запоріжжя, Шевченківського району, практичним психологом К.Кожановою. У дослідженні брали участь діти старшої групи (6 рік життя) у кількості 25 осіб. Заняття були проведені в період з 1 жовтня по 15 грудня 2019 року. З групою були проведені заняття з розвитку творчих здібностей протягом двох з половиною місяців (10 занять).

Діагностичний зріз проводився за допомогою методики діагностики універсальних творчих здібностей для дітей (В. Синельников, В. Кудрявцев) [42]. Методика складається з чотирьох діагностичних завдань:

- «Сонце в кімнаті» – діагностується реалізм уяви.
- «Складна картинка» - діагностується вміння бачити ціле раніше частин.

- «Як врятувати зайчика» - діагностується надситуативно-перетворювальний характер творчих рішень.

- «Дощечка» - діагностується здатність до експериментування.

Доцільність вибору групи досліджуваних (діти старшої групи) обумовлена багатьма факторами. Так, старший дошкільний вік є найсприятливішим для розвитку психічних функцій в розвитку особистості дитини. Арт-терапевтична робота спрямована на розвиток творчі здібності і потреби в творчості. Вона орієнтує дитину на самовизначення і самоактуалізацію.

Арт-терапевтична програма базується на розвиваючій парадигмі освіти. Один з принципів цієї програми, який найбільш цікавий нам – творчий. Він включає необхідність вчити творчості, тобто вирощувати у здібності і потреби самостійно знаходити рішення раніше учбових задач, що не зустрічалися.

Мета програми – розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами арт-терапії.

Завдання програми:

- Розвиток творчих здібностей;
- Розвиток міжособистісної компетентності;
- Зміцнення почуття "я", особистих меж у взаємовідносинах
- Розвиток здібностей розуміння свого внутрішнього світу і почуттів.

На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що арт-терапія:

1. Створює позитивний емоційний настрій в групі.
2. Полегшує процес комунікації з однолітками, батьками, педагогами, іншими дорослими. Спільна участь в художній діяльності сприяє створенню відносин взаємного прийняття.

3. Зміцнює національну культуру дитини, сприяє розвитку комунікативних навиків серед однолітків, особливо в багатонаціональних колективах.

4. Дозволяє звернутися до тих реальних проблем або фантазій, які з деяких причин скрутно обговорювати вербально.

5. Дає можливість на символічному рівні експериментувати з самими різними почуттями, дослідити і виражати їх в соціально прийнятній формі, дозволяє проробити пригнічені думки і емоції.

6. Розвиває почуття внутрішнього контролю, створює умови для експериментування з зоровими відчуттями, стимулює розвиток сенсомоторних навиків, функцій правої півкулі головного мозку, що відповідає за інтуїцію і невербальні способи комунікації.

7. Сприяє творчому самовираженню, розвитку уяви, естетичного досвіду, практичних навиків зображальної діяльності.

Для проведення арт-терапевтичної програми була взята експериментальна група дошкільників. Результативність програми по розвитку творчих здібностей була оцінена повторною діагностикою, потім порівняльним і кореляційним аналізом. Діагностичний блок включав: Методику діагностики універсальних творчих здібностей для дітей. (В.Синельников, В.Кудрявцев). В діагностику входили чотири завдання: «Сонце в кімнаті», «Складна картинка», «Як врятувати зайчика», «Дощечка». Метою завдання було виявити здібності дитини до перетворення «нереального» на «реальне», вміння бачити ціле раньше частин, здатність модифікувати завдання на вибір та на перетворення за допомогою перенесення властивостей знайомого предмета у нову ситуацію, здатність до експериментування з перетворювальними об'єктами.

2.2. Арт-терапевтична програма розвитку творчих здібностей дітей

Наша арт-терапевтична програма складається з десяти занять з використанням різноманітних методів арт-терапії, відображена в таблиці 2.1. (нетрадиційні техніки малювання манкою, колективна творчість із нетрадиційних матеріалів: серветок, камінчиків, вовняних ниток, інтегровані заняття: музикотерапія та кольоротерапія, малювання технікою «Граттаж», використання методу фото- терапії, нетрадиційний спосіб малювання «Ебру»,

інтеграція ігротерапії із казкотерапією, техніка малювання мильними бульбашками).

Таблиця 2.1

Зміст арт-терапевтичної програми

№ заняття	Тема заняття
Заняття № 1	Тема: «Чарівний мішечок ».
Заняття № 2	Тема: «Підводне царство».
Заняття № 3	Тема: «Веселий клоун».
Заняття № 4	Тема:«Казкова квітка» .
Заняття № 5	Тема: «Театр настрою».
Заняття № 6	Тема: «Фотоальбом».
Заняття № 7	Тема: «Звичайне диво».
Заняття № 8	Тема: «Будинок, в якому я живу».
Заняття № 9	Тема: «Чарівний світ фарб».
Заняття № 10	Тема: «Море».

Заняття № 1. Тема: «Чарівний мішечок »

Мета: Розвивати активність і допитливість дітей молодшого дошкільного віку в процесі пізнавальної діяльності. Знизити імпульсивність, тривожність, агресивність і зменшити емоційну і м'язову напругу;

Завдання: Ознайомити дітей з манкою як з матеріалом для малювання, вчити виконувати прості малюнки з використанням різного обладнання. Розвивати пізнавальні процеси (уяву, зорову пам'ять, мимовільну увагу, дрібну моторику і емоційний досвід дітей. Удосконалювати комунікативні навички та розвивати міжособистісні відносини між дітьми і дорослими, виховувати вміння працювати в колективі, індивідуально.

Матеріали: підноси з манкою (індивідуально для кожного), сито; (загальне на всіх), формочки і грабельки; (на загальному таці), палички

(індивідуально для кожного), таз з манною крупною і дрібними іграшками (вихователю), м'ячі масажні (індивідуально для кожного).

Хід заняття:

В гості до дітей завітав зайчик(сюрпризний момент). Вихователь каже:

- Зайчик сіренький сидить, і вухами ворушить, ось так, ось так, він вухами ворушить! – Зайчик Соня приніс вам щось в мішку. Доторкніться, спробуйте вгадати, що там.(діти вгадують) – ви майже здогадалися, в мішечку у зайчика крупа манна, або манка, як ще її називають. Хто скаже, які страви готують з манки?(відповіді дітей).

- Зайчик приніс манку тому, що він вміє малювати на манній крупі. Хочете і вас навчить?(відповіді дітей).

Основна частина (розповідання казки, та показ слайдів із зображенням казки).

- Діти, а де живе зайчик?(відповіді дітей). Вірно. Як-то раз пішов зайчик погуляти та зустрів свого приятеля ..(на слайді зображення їжачка). Їжачок дуже любить грати з такими м'ячиками (на слайді). Як ви думаєте, чому?(відповіді дітей). У м'ячів такі ж колючки, як у їжака. Пограємо з їжачком.(дітям роздаються масажні м'ячі).1,2,3,4,5, будемо м'ячик ми ката-ти!(катаємо м'ячі на підносах із манкою). А тепер, подивимося, які малюнки залишать м'ячики на ман- ці.(роздивляємось). Пограв зайчик з їжачком і пострибав далі. Стриб-скок, стриб-скок!(показ слайдів). Раптом набігли хмари і закапав дощик (слайд) – кап, кап, кап, кап ....Знову виглянуло сонечко – дощ закінчився. Після дощу побігли струмочки (слайд). Добре полив дощ землю – з'явилося багато грибів, квітів (слайд). Зустрів зайчик свого кращого друга – зайчика Роню. Давай грати, – запропонував той, – тільки я всі іграшки втратив.

- Допоможемо зайчатам знайти іграшки?(у подносі з манкою заховані дрібні іграшки, діти їх знаходять). А тепер давайте виконувати ось такі рухи:(на фоні грає тиха релаксаційна музика-звуки лісу).

За показом педагога виконують рух пальчиком (поглиблення) в манку. Потім розгладжують зображення. За показом педагога малюють прями лінії .

Потім розгладжують (стирають) зображення. За показом педагога малюють хвилясті лінії . Потім розгладжують (стирають) зображення. За показом педагога за допомогою печаток (формочок) залишають малюнки на манці.

Форми, печатки діти обирають самостійно з запропонованого. Після всіх завдань вихователь пропонує дітям лягти на килимок та закрити очі.(під спокійну релаксаційну мелодію-звуки лісу.

- Уявіть ліс. Я люблю бувати в ньому. Свіже повітря, лісова прохолода завжди приваблювали мене. Я швидко одягаюся і йду в ліс. Я напружую ноги, живіт, спину, руки, обличчя...Сильно-сильно... А зараз я розслаблюю ноги, спину, руки, обличчя.. Дихається легко, рівно, глибоко. Дорога не стомлює мене, а, навпаки, надає впевненості та сили. Ось він, мій улюблений ліс! Усі стежинки в ньому знайомі. Ось ця веде до березового гаю. Я прямую туди. Дихається легко, рівно, глибоко. Навкруги тиша, лише десь стукає дятел, а пташки співають свої невігядливі пісні, радіючи кожній новій миті дня. Дихається легко, рівно, глибоко. Натішившись лісовою пригодою я повертаюсь до групи. На рахунок три ми відкриваємо очі.

Підсумок.

- Давайте покажемо зайчатам, які малюнки у вас вийшли. Розгляд дитячих робіт. Самостійна діяльність дітей за бажанням з використанням різних атрибутів (печатки, формочки, грабельки і т. Д.)

Заняття №2. Тема: «Підводне царство»

Мета: Сприяти творчим проявам дітей у всіх видах музичної та художньої діяльності. Підтримувати прагнення дітей до самовираження, створити позитивну атмосферу для розкріпачення їх внутрішніх ресурсів.

Завдання: Розширити знання дітей про морських мешканців. Розвивати асоціативне мислення, виразність рухів, артистизм, уяву, фантазію, музикальність. Виховувати доброту, бажання прийти на допомогу, комунікативні якості, творчу активність.

Матеріали: кольоровий папір, серветки, ватман, олівці, фломастери, фарби, пензлики, камінчики, вовняні нитки, шаблони рибок.

Хід заняття:

- Доброго дня, діти! Сьогодні ми з вами вирушимо в подорож, а в яку, ви повинні будете вгадати самі, послухавши вірш: – Плавають в морі кити і пінгвіни, краби, креветки, акули, дельфіни. Скати морські, морські їжаки, білі ведмедики, тюлені, моржі. У річці і озері – рибка пустує. Плавають всі, хто води не боїться!

- Про що вірш?(відповіді). Про море, про морських мешканців, про підводний світ, ось і ми з вами сьогодні потрапимо в підводне царство. А яких мешканців підводного царства ви знаєте? (Відповіді дітей, на екрані відеоряд).

- А зараз, щоб ще краще дізнатися про жителів під водою, я пропоную вам спробувати перетворитися в морських жителів.

Вправа «Підводний світ».

Мета: В вільній пластичній імпровізації передавати різноманітні образи підводних мешканців.(під музику-звук моря, діти виконують рухи імітуючи морських мешканців по бажанню). Вихователь в цей час читає вірш:

Вам підводний світ знайом? Розповім я про нього. Це царство під водою, тут панує Нептун сивий. Щоб під воду опуститися, потрібно в риб нам перетворитися, або в зірочку морську, або в рибку золоту. Рибки плавають по дну, шукають смачну їжу, плавниками ворухуться, і хапають все підряд. Краб по дну повзе тихенько, а осетер собі спить, у водоростях сом таїться і вусами ворухить. Під водою побували, дещо ми побачили, а тепер пора спливати і на берег впливати.

- Діти, розкажіть, хто в кого перетворився під водою?(відповіді дітей), а які рослини є під водою, їх дуже багато? (Водорості). А як водорості рухаються у воді? Дуже плавно, спокійно. А давайте кожен спробує зобразити морські водорості, вигадати свій чарівно-морський танець!(дітям роздаються зелені стрічки). Виконується імпровізаційний танець під музику моря.

- Діти, а хто цар морів? (Нептун). У нього багато дочок в підводному світі, і одна найулюбленіша – Русалочка, яка може задовольнити всі бажання! Але скоро у неї день народження і Нептун хоче подарувати їй картину

(показуємо дітям синій ватман на мольберті). Допоможемо Нептуну – пожваavimo картину.

Творче завдання.

Разом із дітьми визначаємось, хто та яку роботу буде робити. Одні рвуть серветки або кольоровий папір коричневого кольору, мнуть і приклеюють як камінчики, інші з вовняних ниток роблять водорості, треті розфарбовують шаблони рибок. Все це приклеюється на синій фон картини, потім діти пальчиками малюють бульбашки повітря і розфарбовують рамку. Фоном звучить спокійна музика.

Підсумок: По завершенню вихователь вішає роботу на мольберт, та разом з дітьми розглядає та обговорює красу спільної роботи.

Заняття № 3. Тема: «Веселий клоун»

Мета: розширювати уявлення дітей про червоний колір, здатність тонко відчувати колір; формувати вміння плавно і тривало видихати; розвивати уяву, дрібну моторику рук; виховувати дружні взаємини.

Завдання: Розвивати пізнавальні процеси (уяву, зорову пам'ять, мимовільну увагу, дрібну моторику і емоційний досвід дітей). Удосконалювати комунікативні навички та розвивати міжособистісні відносини між дітьми і дорослими, виховувати вміння працювати в колективі та індивідуально.

Матеріали: червоні предмети: поролонова квітка, червоні хризантеми, серветки, клубки ниток і яблука (за кількістю дітей), кошик.

Хід заняття.

Звучить весела музика, до групи входить клоун Кеша.(м'яка іграшка).

- Діти, добрий день, хто до нас прийшов? Як тебе звати?

- Я клоун Кеша! Прийшов до вас пограти, повеселитися! Подивіться, який у мене костюм гарний!

- Діти, а якого кольору костюм Кеші?(червоний). Який Кеша смішний! Давайте зараз пограємо разом з клоуном!

Дихальна гімнастика «Смешинка». (Діти губи розкривають, розтягують в усмішці і сміються «Ха-ха-ха, хі-хі-хі, ха-ха-ха, хі-хі-хі!»)

- Кеша, що у тебе в руках?(Чарівна квітка). Діти , якого вона кольору? (червона). Такого ж, як і костюм Кеші. Правда? Вона, напевно, чудово пахне! Давайте вдихнемо аромат квітки.

Дихальна гімнастика «Понюхаємо квітку».(Вихователь роздає червоні хризантеми). Повільний вдих через ніс і плавний і тривалий видих через рот.

- Діти, ви знаєте, що квітка червоного кольору позначає щастя! Давайте подаруємо один одному гарний настрій. Діти виконують вправу «Квітка настрою» (діти сідають в коло і передають один одному квітку настрою посміхаючись). Потім всі хризантеми з'єднують у один великий букет, та ставлять його в вазу.

- Діти, а у нас теж є чарівні квіти, ось вони (показ пальчиків).

Пальчикова гімнастика «Квітка»

Наші червоні квітки розкривають пелюстки, вітер трохи дихає, пелюстки колише. Наші червоні квітки закривають пелюстки, тихо засинають, головою хитають.

– Кеша, ти любиш грати?(Звичайно, я люблю співати, грати і танцювати!). Тоді ми запрошуємо тебе, пограти в гру.

Рухлива гра «Клоуни та клоунята».

(Клоун говорить слова і розсипає клубки ниток, діти їх збирають).

Ось клоун йде і кошечку несе, а в кошечку клубочки, червоненькі моточки.

Сів клоун на пенюк, став в'язати собі носок. Так в'язав, в'язав і випадково задрімав.

– (Клоун)Діти, а ви яблучка любите їсти? (Відповіді дітей). Де ж мій кошечка?

-Кеша, але в кошечку клубочки, ти щось плутаєш?

(Клоун)У мене чарівний кошечка, зараз я червоні клубочки перетворю в червоні яблучка. (Заміна кошечки). Клоун і вихователь пригощають дітей червоними яблуками.

Підсумок заняття:

Хто з вами сьогодні веселився і грав? (відповіді). Давайте проведемо нашого нового друга, клоуна Кешу. Він до нас ще обов'язково завітає.

Заняття № 4. Тема: «Казкова квітка»

Мета: Ознайомити з «теплыми» і «холодними» квітами. Ознайомити з новою технікою «граттажа». Викликати позитивні емоції шляхом впливу на органи чуття. Продовжувати вчити спільно працювати.

Завдання: Дослідити вплив нетрадиційних технік малювання, розиток естетичних емоцій, розвивати уяву, фантазію, творчі здібності дітей, естетичний смак, розвивати образне мислення, зорову та емоційну чутливість.

Матеріали: великий аркуш паперу, підготовлений до граттажу, ручки з порожнім стрижнем «чарівні палички», шифонові шарфи теплих відтінків, ароматична свічка та чарівна мелодія.

Граттаж (від фр. Gratter – шкребти, дряпати) – спосіб виконання малюнка шляхом процарапування пером або гострим інструментом паперу або картону, залитих тушшю або воском. Інша назва техніки – воскографія. Твори, виконані в техніці граттажа, відрізняються контрастом білих ліній малюнка і чорного фону і схожі на ксилографію або ліногравюру.

Хід заняття:

Вітання. Гра «Чарівний клубок». Вихователь задає питання, діти в колі. Паралельно дуже повільно та поступово вихователь заплутує нитками клубка всіх дітей.

Питання:

Якого кольору сонечко? – жовте. Якого кольору трава? – зелена. Якого кольору бувають квіточки? Жовті, червоні, помаранчеві. Різнобарвні квіточки, помаранчеве сонечко, зелена трава – яка це погода? – Тепла. Холодний білий сніг, блакитний лід, синя зимова ніч, зимовий фіолетовий світанок – це яка погода? – Холодна.

- Абсолютно вірно. Тепер зверніть увагу на павутинку, яка у нас вийшла. Якщо я підніму руки вгору, то ви всі піднімете руки вгору, якщо Вова потягне

назад, то всі нахилились вперед. Виходить ми – єдине ціле, одна сім'я. А тепер, давайте послухаємо чарівну казку про теплі і холодні кольори.

- В деякому царстві, барвистій державі живуть – поживають різнокольорові фарби. На одному березі річки влаштувалися теплі фарби – червона, оранжева, жовта. За кольором, вони нагадують сонце і вогонь. Тому їх і прозвали теплими. І малюють цими квітами апельсини, соняшники, суницю, курчат, сонце, вогонь і т.д. А на іншому березі живуть інші фарби – блакитна, синя, фіолетова. І схожі вони на колір льоду, колір морозного ранку, моря і грозової хмари, а тому називають їх холодними фарбами. Цими фарбами малюють небо, море, волошки, дзвіночки. Та хіба все перелічиш!

Але ось одного разу теплі і холодні фарби посперечалися один з одним, хто з них красивіше і головніше для художника. Посперечалися так, що перестали не тільки працювати разом, а й вітатися. Річка рознесла чутку про ці суперечки по всьому світу. Почули про те сонечко і хмарка. Стали думати, як пояснити нерозумним фарбам, що всі вони гарні і потрібні художнику. І ось, що придумали ... Сонечко запропонувало холодним фарбам намалювати картину спекотної Африки. Як не старалися блакитні, сині і фіолетові кольори, від картини так і не повіяло африканським спекою. А Хмарка попросила теплі фарби зобразити холодну Північне море, візерунки на склі, сніг і т.д. Нічого доброго з цього, звичайно ж, не вийшло.

Подумали – подумали теплі фарби, і переконалися, що всі фарби хороші, і холодні з ними відразу погодилися. І помирилися. Засяяло від радості сонечко, а хмарка навіть злегка розплакалася, і над річкою з'явилася веселка. А якщо уважно в неї вдивитися, то можна помітити, що райдуга – це дружба теплих і холодних фарб.

- Діти, скажіть, вам сподобалась ця казка? Що головне в ній, як ви вважаєте? А тепер давайте трохи відпочинемо. Діти за бажанням обирають шарф теплого або холодного відтінку. Психолог включає мелодію звуків лісу та пропонує дітям потанцювати із шарфами. Обирати самостійно рухи для

холодних і теплих відтінків: холодні – їм холодно, намагаються укутатися в шарф; теплі – рухи вільні, змахують руками, кружляють.

- Давайте уявимо, що ми з вами чарівники з теплого царства, і нам потрібно виростити на чарівній клумбі чарівні квіти. А за допомогою чого творять чудеса чарівники? Правильно, за допомогою чарівної палички. Ось вам чарівні палички (ручки з порожнім стрижнем). Ось вам чарівна клумба (підготовлена до граттажу папір). Діти починають працювати над малюнком. (Під спокійну музику).

- А які кольори присутні на наших чарівних клумбах? Червоний, жовтий, зелений, оранжевий – теплі. А як же називається спосіб, за допомогою якого ми отримали ці чудові квіти? Цей спосіб називається граттаж. У нас вийшла чудова клумба чарівного теплого царства. Ми можемо милуватися квіточками, можемо почути чарівну музику квітів (фонограма), а якщо ми закриємо очі і вуха, то можемо відчутти казковий аромат квітів (ароматична свічка). На що схожий аромат квітів? На легкий шовковий шарф. Давайте уявимо, що ми з вами чарівні квіти, а шарф – це аромат квітів. Потанцюємо під чарівну музику квітів. (танець квітів).

- Уявіть, що у вас у руках знаходиться чарівна квітка – квітка радості. Ваші руки відчують незвичайне тепло, квітка зігріває вас, ваше тіло, вашу душу. Ви протягуєте руку і розглядаєте квітку радості. Уявіть собі якого вона кольору. Якого розміру? Можливо, вона має запах. А, можливо, ви почуєте приємну музику, яка лине від квітки. І вам хочеться її послухати. Подумки зберіть усю радість від цієї квітки й помістіть у своє серце. Ви відчуваєте, як радість входить у вас, як зігріває вашу душу. Я хочу, щоб сьогодні й надалі ви відчували допомогу від квітки радості. І коли у вас поганий настрій, можна собі допомогти тим, що ми робимо зараз: уявити в руках квітку радості й подумки помістити її в своє серце. А зараз відкриваємо очі.

- Що ж ми дізналися в чарівній країні теплого царства? Теплі кольори, чарівний спосіб граттажа. (відповіді дітей). Завершення заняття.

Заняття № 5. Тема: «Театр настрою»

Мета: ознайомити з різними видами емоційного стану, зміцнення у дітей самооцінки, закріплення знань у дітей про емоції; розвивати вільне спілкування дітей з педагогом і однолітками; розвиток у дітей уміння висловлювати свої почуття, думки.

Завдання: розвивати самосвідомості, самовираження, розвиток творчого мислення, креативності, створення емоційно-естетичного настрою, розвиток навичків взаємодії, гармонізація внутрішнього стану дитини, розвиток емоційної грамотності; розвиток уявлення про соціальні ролі; усвідомлення багатогранності свого Я і прийняття різних його сторін; підвищення самооцінки, розвиток, самоінтерес, формування впевненості в собі, розвиток уяви, оригінальності, асоціативності мислення, творче самовираження.

Матеріали: аркуші білого паперу формату А4, фарби, пензлі, набір олівців, фломастерів, крейди, прості олівці, гумки, ножиці, дидактична гра «Театр настрою».

Хід заняття:

Привітання. Діти стають у коло і вітаються.

Доброго ранку-сонце привітне, доброго ранку-небо блакитне, доброго ранку в небі пташки, доброго ранку зелені дубки! Доброго ранку люди привітні, я всім бажаю щоб посмішки квітли!

Вправа «Емоційна гімнастика».

Мета: розкріпачення дітей, зняття емоційної напруги.

Дітям пропонується: - походити як – немовля, глибокий старий, балерина; – пострибати як – зайчик, кенгуру; - насупитися як – осіння хмара, розсерджений учитель; – посміхнутися як – кіт на сонечко, саме сонечко, хитра лисиця, радісна дитина, як ніби ти побачив диво.

Вправа «Асоціації».

Мета: розвиток уяви, асоціативності мислення, занурення їх в тематику заняття.

Дітям пропонується підібрати асоціації один одному: колір, погода, дерево, казковий герой, який час доби.

Дидактична гра «Театр настрою».

Кожній дитині роздається маска, кожна з різними яскраво вираженими емоціями. Кожна дитина отримавши цю маску уважно роздивляється її, та описує. Потім разом зі всіма дітьми ми показуємо цю емоцію на своєму обличчі. Потім діти обирають з яким настроєм вони сьогодні прийшли до дитячого садка.

Арт-терапевтична вправа «Маски».

Пропонується зробити маску на тему: «Яким я хочу, щоб мене бачили».

На аркуші паперу малюється овал за розміром особи, визначається місце для очей і рота. Потім, використовуючи фарби, кольорові олівці, фломастери, маска наповнюється змістом. У своїй творчій роботі діти залишаються вільними від будь-яких правил. Дитина сама придумує її і втілює на папері.

Наступний етап – маску необхідно вирізати, одягнути собі на обличчя. Потім маска «оживає» і їй надається час для виступу. Далі група ділиться на пари і всередині кожної пари відбувається обмін масками. Одягнувши на себе маску партнера, дитина повторює ті слова, які сказала маска, будучи одягненою на партнері. «Господар» маски повинен розповісти про те, що він відчуває, коли бачить свою маску на іншій людині і чує свої слова. Потім ті ж дії здійснює другий партнер. Потім обговорення заняття разом з дітьми. Яка маска сподобалася? Чому?

Рефлексія. «Я-квіточка».(діти імітують рухи розквітання квітки під релаксаційну мелодію).

«Я квіточка. Я зовсім маленька. Я повільно расту та розквітаю. Піднімаюсь до сонця. Я прокидаюсь від чудового сну. Я розплющую свої тоненькі ніжні пелюстки. Я вмиваю лице пелюстками. Мої пелюстки грають із сонцем та вітром. Вони танцюють та кружаться у вальсі. Я танцюю та дарю себе небу, сонцю, землі та всім людям»!

Заняття № 6. Тема: «Фотоальбом»

Мета: зміцнення у дітей самооцінки; формування у дітей толерантного ставлення до однолітків; вдосконалення у дітей прийомів малювання портрета фломастерами; розвиток уяви у дітей; конкретизувати у дітей уявлення про особливості зовнішності людей; закріплення знань у дітей про норми і правила поведінки; розвивати вільне спілкування дітей з педагогом і однолітками; розвиток у дітей уміння висловлювати свої почуття та думки.

Завдання: Ознайомити дітей з мистецтвом фотографії, розвивати пізнавальні процеси (уяву, зорову пам'ять, мимовільну увагу, дрібну моторику і емоційний досвід дітей, удосконалювати комунікативні навички та розвивати міжособистісні відносини між дітьми і дорослими, виховувати вміння працювати в колективі, індивідуально.

Матеріали: аркуші із заготовленими овалами особи і зачісками, фломастери, серветки, проектор.

Попередня робота з дітьми: бесіди з дітьми про їхні індивідуальні особливості зовнішності. Завдання принести на заняття свій сімейний фотоальбом для показу.

Хід проведення:

Привітання. Сонце світить нам у віконце, (Діти посміхаються, роблять руками велике коло над головою). Я скучила трошки, чекаю я всіх своїх друзів!

Привітатися скоріше! (простягають один одному руки).

- Діти, сьогодні до нас з чарівної країни прийшов гість Гномик.

(На проектор виводиться зображення гномика).

- Гномик: Доброго дня ! Ми багато чули про те, які ви всі красиві, талановиті та кмітливі, і тому вирішили з вами познайомитися. (Гномик знайомиться з дітьми по черзі, (дитина називає своє ім'я, а психолог в ролі гномика, робить дітям компліменти, відзначаючи їх індивідуальні зовнішні особливості).

- Гномик: Я радий, що прийшов до вас в гості, і хотів би на згадку про цю зустріч зробити ваші фотографії (інсценізація фотографування). Гномик

пропонує подивитися на отримані фотографії, але замість фотографій порожні білі кадри.

- Гномик: Ось невдача, мій фотоапарат зламався і тепер у мене на пам'ять не залишиться ваших фотографій.

- Мені здається, ми зможемо допомогти нашому другові з чарівної країни, адже ми можемо намалювати свій портрет.

Вихователь пропонує дітям згадати свої індивідуальні особливості і намалювати свої портрети. (пропонує дітям заламіновані аркуші паперу із зображенням різноманітних овалів осіб, зачісок, але на яких не зображені частини обличчя. Дитина малює фломастерами на зворотньому листочку. Якщо у дитини не виходить намалювати, або вона допустила неточність в зображенні і бажає це виправити, це зробити легко. Скориставшись серветкою дитина стирає неточності і продовжує малювати далі. Таким чином, ми знімаємо рівень тривожності у дитини і страх намалювати щось не так).

Вихователь відстежує, чи відчуває дитина труднощі у визначенні своїх зовнішніх особливостей (кольору волосся, очей, родимки і т.д.). Також звертає увагу на те, чи часто дитина виправляє своє зображення, чи задоволена результатом.

- Гномик: У вас вийшли чудові портрети, тепер я вирушаю до себе додому і теж спробую намалювати свій портрети. До побачення!

Заключна частина

- Подивіться, які чудові портрети-фотографії у вас вийшли. У кожного з вас є свої індивідуальні особливості, чим ви відрізняєтеся один від одного. Чи сподобалося вам малювати свій портрет? Що для вас було найважчим? Хотіли б ви намалювати своїх друзів?(відповіді дітей).

Прощання. Діти по колу передають посмішку. Вихователь прощається з дітьми.

Заняття № 7. Тема: «Звичайне диво».

Мета. Ознайомлення з новою технікою «малюнок на воді», формування уявлень дітей про новий нетрадиційний спосіб малювання «Ебру».

Завдання: Розвивати навички до нетрадиційної техніки малювання, розвивати фантазію, уяву, виражати свої емоції і почуття на аркуші паперу. Розвивати творчі здібності, дрібну моторику, естетичне сприйняття.

Матеріали: чарівна музика, піддон для Ебру, аркуші паперу, фарби, шило для малювання, пензлі, гребінь, вода.

Хід заняття:

- Доброго дня, діти! Я дуже рада бачити вас, а ви раді бачити один одного? Покажіть, як ви раді зустрічі з друзями: поверніться до сусіда справа – посміхніться йому, поверніться до сусіда зліва – посміхніться йому. (Психолог вмикає музику) – Яка це музика? (Відповіді дітей). А можна сказати що це музика чарівна? (Відповіді дітей). А які ще чарівні предмети ви знаєте? (Відповіді дітей) – А мені чарівник подарував чарівні фарби. Хотите я покажу їх вам? (Відповіді дітей).

Основна частина.

Психолог демонструє дітям основні техніки Ебру.

- А як ви думаєте, що можна намалювати такими фарбами? (Відповіді дітей). А настрої можна намалювати? А якими кольорами? А музику? (Відповіді дітей). Давайте з вами спробуємо створити чудову картину на папері (психолог показує техніку малювання, та діти приступають до роботи).

- Ну ось наш малюнок готовий. Тепер, щоб перенести його на папір. Дивіться яке диво у нас вийшло. Хто ще хоче спробувати? (Відповіді дітей).

- Чи вийшло у вас втілити свій задум у малюнок? Чи задоволені ви результатом? Хотіли б щось змінити (перемалювати) або залишити все як є?

Що б ви хотіли намалювати в наступний раз? Відповіді дітей.

Прощання. Ось і закінчилося наше сьогоднішнє заняття, ми стали трошки чарівниками. Ми навчилися малювати диво!

Заняття № 8. Тема: «Будинок, в якому я живу».

Мета: узагальнення уявлень неповнолітніх про сім'ю, сімейні цінності, стимулювання потреби здійснення добрих вчинків, формування позитивного образу свого «Я».

Завдання: Розвинути комунікативні навички, формувати згуртованість колективу, ознайомлення зі способом модульної аплікації: мозаїкою, розвиток вміння планувати свою роботу і технологічно здійснювати свій задум, виховання гуманних почуттів по відношенню до своїх близьких, прищеплення сімейних цінностей.

Попередня робота: бесіди з дітьми про сім'ю в повсякденному житті, розглядання сімейних фотографій, читання казок «Сестричка Оленка та братик Іванко», «Гуси-лебеді», віршів В.Степанова «Поруч з мамою», В.Берестова «Свято мам», А.Лопатина «Моя сім'я», Г.Лагзін «Без мами», «Батькова зарядка», вивчення прислів'їв і приказок про сім'ю, виготовлення макетів будинків з коробочок, виготовлення аплікації з тканини «Казкові будиночки».

Матеріали: демонстраційний матеріал «Сім'я», комп'ютер, музична добірка, іграшка-пташка, гніздо, скляні кульки – «Болик», кольорова і біла (як основа композиції) папір, прості олівці, гумки, клей, клейові кисті, серветки, клейонки, кольорові олівці і фломастери, готові фігурки людей, дерев, машин (вирізки з журналів).

Хід заняття:

Вправа «Чарівні кульки». (Діти сидять на стільчиках по колу).

- Закрийте очі і зробіть з долоньок «човник». (Психолог вкладає кожній дитині в долоньку скляну кульку). У кожного з вас в руках кулька, складіть долоні разом, покатайте, подихайте на неї, зігрійте своїм диханням, віддайте їй частину свого тепла і ласки. Відкрийте очі. Подивіться на кульку і розкажіть про те, що ви відчули під час того, як гріли кульку. (Діти діляться враженнями від вправи).

- Ці кульки незвичайні ... Чарівна сила доброти, яку вам дали чудові кульки, допоможе вам сьогодні в нашій подорожі.

Гра «Допоможіть пташці». (Лунає писк, влітає пташка (психолог тримає в руках)).

Пташка: Пі-пі-пі, здрастуйте! Я маленька пташка, я вчилася літати і загубилася. Допоможіть мені, будь ласка, знайти мою сім'ю, я не знаю де шукати свій будиночок.

- Давайте допоможемо пташці знайти її будиночок! Хто знає, де живе пташка?

(Діти разом з вихователем шукають гніздо в імпровізованому лісі. Відносять пташку додому).

Пташка: Спасибі, мені було так холодно і самотньо, але тепер зі мною моя сім'я і я знову щаслива. У подарунок від мене вам ось цей конверт.

Робота з демонстраційним матеріалом «Сім'я».

Вихователь: Подивимося, що ж там усередині ... Зображення якісь ...

(Дістає демонстраційний матеріал «Сім'я», проводиться бесіда-діалог про кожного члена сім'ї). Як можна назвати цих людей одним словом? (Сім'я). Що таке сім'я? Слово це зрозуміло, як «хліб» і «вода». Сім'я – це будинок, це тато і мама, дідусі та бабусі, брати і сестри. Це любов і турбота, праця і радість, нещастя і печалі, звички і традиції. Дуже важливо любити свій будинок, то місце, де ти народився, де оточують тебе рідні люди, де радіють твоїм успіхам, переживають твої невдачі.

Рухлива гра «Пташки».

- Пташка навчила мене одній грі. Хочете пограти? Ви будете пташками. Поки грає музика, пташки літають. Коли музика замовкає, пташки сідають в гнізда (на стільчики).

Аплікація «Будинок, в якому я живу».

- Сьогодні ми допомогли пташці знайти її будиночок, а де ми поселимо нашу сім'ю? (в будинку). Для життя сім'ї потрібен будинок. Який би ви хотіли мати будинок? Що ж потрібно зробити спочатку, перш ніж почати будівництво?(відповіді дітей). І ми спочатку візьмемо прості олівці і намалюємо будиночки. В першу чергу позначимо стіни, потім дах, потім вікна. Тепер підготуємо «будівельний матеріал». Виберемо папір відповідного забарвлення. Загнемо вузьку смужку уздовж довгого краю, ретельно розгладимо лінію згину

від середини в обидві сторони. Відігніть смужку назад і акуратно відірвіть її. Докладемо смужку до паперу і ще одну смужку такого ж розміру. Повторимо так ще кілька разів, щоб у кожного з вас було по 4 – 5 смужок, приблизно однакових по ширині. Після цього будемо готувати «цеглинки» або «камінчики». Беремо смужки по одній або по дві відразу і розриваємо їх на частини. Це і є «камінчики» або «цеглинки», з яких можна буде «побудувати» наші «кам'яні» дома. Візьмемо аркуші паперу з малюнками будинків, наносимо клей невеликими ділянками починаючи знизу, і охайно, ряд за рядом, шар за шаром викладаємо «цеглинки». Намагаємося, щоб наша «кладка» була рівною, охайною, інакше «будинок» може обвалитися.

Тепер можна доповнити нашу аплікацію деревами, людьми, машинами.

Коли робота буде закінчена, діти розглядають будиночки, діляться враженнями.

Прощання. Ви б хотіли жити в цих будиночках? А кого б ви поселили разом з собою? Вам сподобалось наше заняття? Що саме більш за все запам'яталось? (Діти демонструють свої роботи).

Заняття № 9 Тема: «Чарівний світ фарб».

Мета: Створення соціальної ситуації розвитку позитивних емоцій шляхом впливу на органи чуття. Створювати умови для розвитку і умінь правильно висловлювати свої емоції і почуття через арт-терапію.

Завдання: розвивати навички малювання, розвиток фантазії, уяви, креативності, розвитку комунікативної поведінки, зняття напруги.

Матеріали: мультимедійне обладнання, музична Фізхвилинка «Гарний настрій», листи білого картону за кількістю дітей, борошно, сіль, клей ПВА, вода, фарби (всі кольори веселки, одноразовий посуд (глибокі тарілки і ложки за кількістю дітей).

Хід заняття:

-Здрастуйте діти! Я дуже рада бачити вас, подивіться, що у мене в руках (відповіді дітей – коробка). Хочете дізнатися що там? Я вам розповім

після того як ми привітаємо один одного. Які вітання ви знаєте? (відповіді дітей, вибір одного із запропонованих). Покажіть, як ви раді зустрічі з друзями.

Відкривається коробка там картинки із зображенням настрою (діти сідають в гурток на килим).

Бесіда: «Які настрої ви знаєте? Які вони бувають? »

Бесіда: «Настрій за кольором».

-Турбота про свій настрій також важлива, як і турбота про своє тіло, про своє здоров'я. Необхідно навчитися радіти життю. Ось що сприяє гарному настрою: дружелюбність, посмішка, музика, що ще? Відповіді дітей.

А тепер сядьте зручніше, можете закрити очі. Уявіть собі колір, що відповідає вашому настрою і запам'ятайте (відповіді дітей). Як можна зобразити настрій?(відповіді дітей). Хто може перетворити звичайні фарби в чарівні?(відповіді дітей). Давайте уявимо, що всі ми трохи чарівники, і приготуємо чарівні фарби, за допомогою яких ви створите малюнки, що відображають ваш настрій. Але перед цим вам необхідно переодягнутися. (Діти одягають фартухи і конусні шапочки).

- Перед вами на столах стоять чарівні горщики (пластмасові глибокі тарілки). Для початку ми насиплемо в наші чарівні горщики чарівну пил (борошно 2 ст. ложки). Потім ми додамо чарівні кристали (сіль 2-3 ст. Ложки, тепер ми зануримо наші маленькі пальчики в наші чарівні горщики, відчуємо на дотик те, що у нас виходить, тепер ми наллємо трохи чарівного еліксиру (клей пва 1ст. ложка) і, звичайно ж, додамо чарівної роси (вода 2-3 ст. ложки) і, нарешті, ми з вами перемішаємо всі наші чарівні інгредієнти в наших горщиках (повинна вийти однорідна маса консистенції як на оладки) .

- Я думаю, нам потрібно з вами трохи відпочити, поки наші чарівні інгредієнти творять диво!

Діти стають в коло. Музична Фізхвилинка «Гарний настрій».

Ну а зараз прийшов час додати частинку веселки в наші чарівні горщики (кожен обирає колір, відповідний його настрою) і ще раз все перемішуєм. Ну, а тепер ми з вами починаємо створювати чарівні карти-

ни. Перед вами на столі лежать аркуші картону і ложки. Ми беремо з вами наші чарівні ложечки і починаємо творити диво. Які чудові вийшли у нас з вами картини! Мені дуже цікаво дізнатися, що це у вас намальовано? (Відповіді дітей). А тепер давайте згадаємо, з яких чарівних інгредієнтів у нас з вами все вийшло?(відповіді дітей). Я сподіваюся, що вам сподобалося бути трохи чарівниками, створювати чарівні фарби, з їх допомогою намалювати такі незвичайні картини. Залишилося почекати, поки все висохне.

Прощання. А нам з вами пора назад перевтілюватися в дітлахів (діти знімають фартухи і шапочки). Сподобалося вам сьогодні бути чарівниками? (відповіді дітей).

Заняття № 10. Тема: «Море».

Мета: Вчити малювати, використовуючи нетрадиційні прийоми зображення: мильними бульбашками, домалювати деталі об'єкта, для додання їй закінченості і схожості з реальним чином; тренувати дихання: сприяти розвитку більш глибокого вдиху і більш тривалого видиху; розвивати дитячу творчість, фантазію. Розширення активного словника у дітей на тему «Море», вчити дітей вслухатися в немовні звуки, вчити відповідати повним відповіддю на питання, вправлятися в освіті слів з протилежним значенням, сприяти розвитку творчої уяви, розвивати мислення, розвивати дрібну моторику, дихання, розвивати художньо-естетичні навички.

Завдання: Збагачувати досвід естетичного бачення дітьми навколишньої дійсності. Здійснювати художньо-естетичне виховання дітей на основі широкої інтеграції, охоплюючи різні форми роботи з дітьми (заняття, самостійна художня діяльність, свята, розваги, гуртки). Розвивати у дітей природні нахили, здібності, обдарування. Сприяти формуванню у дошкільників емоційно-оцінювального ставлення до творчих проявів. Заохочувати бажання дітей фантазувати і творити.

Матеріали: аудіозапис звуків моря, картинки (море, ставок, корабель, вузол, коник, хвиля, піна, сіль, черепаха, дно, чудовисько, водорості, коти-

ки, стаканчики з водою, фарби, трубочки, шампунь, пензлики, альбомні листи, мильні бульбашки.

Хід проведення:

Прослуховування аудіозапису звуків морського шуму, криків чайок, шторму. Обговорення почутого. Прослухати вірш про море:

Я малюю море, я малюю море, блакитні далі. Ви такого моря просто не бачили! У мене така фарба блакитна, що хвиля будь-яка просто як жива! Я сиджу тихенько близько прибою – занурюю пензлик у море блакитне.

Автор: В. Орлов

Відповісти на питання:

Що таке море? Яке воно? Чи доводилося вам бувати на морі? Хто з вас був на морі?

Гра «Скажи навпаки».

Порівняння ставка з морем. Ставок маленький, а море .... Ставок невеликий, а море .... Ставок прісний, а море ....

Підбір імені іменників до прикметників з використанням картинок.

Морський ... Морська ... Морське ... Морські ... Малюнки: корабель, вузол, коник, хвиля, піна, сіль, черепаха, дно, чудовисько, водорості, котики.

Малювання мильними бульбашками картину «Морське дно».

Психолог пояснює техніку малювання. У стаканчику з водою розвести трохи шампуню і додати гуаш (у кожної дитини тільки по одному кольору). Далі, опускаємо трубочку для соку в стаканчик і починаємо дути в неї до тих пір, поки над стаканчиком не підніметься мильна «шапка». Дітям звичніше пити з трубочок, тому, спочатку запропонуйте потренуватися пускати бульбашки зі звичайною водою. Беремо аркуш паперу і прикладаємо до стаканчику з мильними бульбашками. І так кілька разів. На аркуші дає відбитки. Після чого перетворюємо ці відбитки у що завгодно, це залежить від вашої фантазії (наприклад: рибки, бульбашки під водою).

Після того, як діти намалювали, вихователь пропонує розглянути всі роботи. В кінці заняття релаксація на килимку під звуки моря.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Десять занять з використанням арт-терапевтичних технологій були проведені з дітьми старшої групи ДНЗ № 159 «ясла-садок» «Теремок». В період з 1 жовтня 2019 року по 15 грудня 2019 року.

Аналіз даних, отриманих у ході повторної діагностики після завершення арт-терапевтичних занять дозволив відстежити зміни, що відбулися. Результати діагностичної роботи, разом із результатами, отриманими в ході констатувального експерименту, внесено в таблицю 2.4 для наочного порівняння.

Таблиця 2.2

Результати першої діагностики учасників програми

№	Ім'я дитини	Завдання № 1 «Сонце в кімнаті»	Завдання №2«Складна картинка»	Завдання №3«Як врятувати зайчика?»	Завдання № 4 «Дощечка»	Загальна кількість балів
1	Аліса	3	3	2	3	11
2	Іван	3	3	2	3	11
3	Валерія	2	2	1	2	7
4	Дмитро	3	4	3	3	13
5	Гліб	3	4	1	2	10
6	Олександр	4	4	2	2	12
7	Вікторія	3	3	2	3	11
8	Катерина	4	3	2	3	12
9	Надія	2	2	1	3	8
10.	Микита	4	4	2	4	14
11.	Сергій	2	3	1	2	8

Продовження таблиці 2.2

12.	Артем	3	3	1	2	9
13.	Ілля	3	4	1	1	9
14.	Гліб	3	2	1	2	8
15.	Данило	3	3	2	2	10
16.	Карина	3	3	2	3	11
17.	Микита	3	2	2	2	9
18.	Аліса	4	4	2	4	14
19.	Давид	2	3	2	3	10
20.	Віктор	2	2	1	2	7
21.	Микола	2	2	2	2	8
22.	Віолетта	3	3	2	3	11
23.	Даніїл	3	2	2	3	10
24.	Євгенія	3	3	2	3	11
25.	Уляна	2	2	2	2	8

Таблиця 2.3

**Результати повторної діагностики (після проведення арт-терапевтичних
занять)**

№	Ім'я дитини	Завдання № 1 «Сонце в кімнаті».	Завдання № 2 «Складна картинка»	Завдання № 3 «Як врятувати зайчика?»	Завдання № 4 «Дощечка»	Загальна кількість балів
1.	Аліса	4	4	2	4	14
2.	Іван	4	4	3	4	15
3.	Валерія	3	3	2	3	11
4.	Дмитро	4	5	3	4	16
5.	Гліб	4	6	2	2	14
6.	Олександр	5	6	2	3	16
7.	Вікторія	4	4	2	4	14

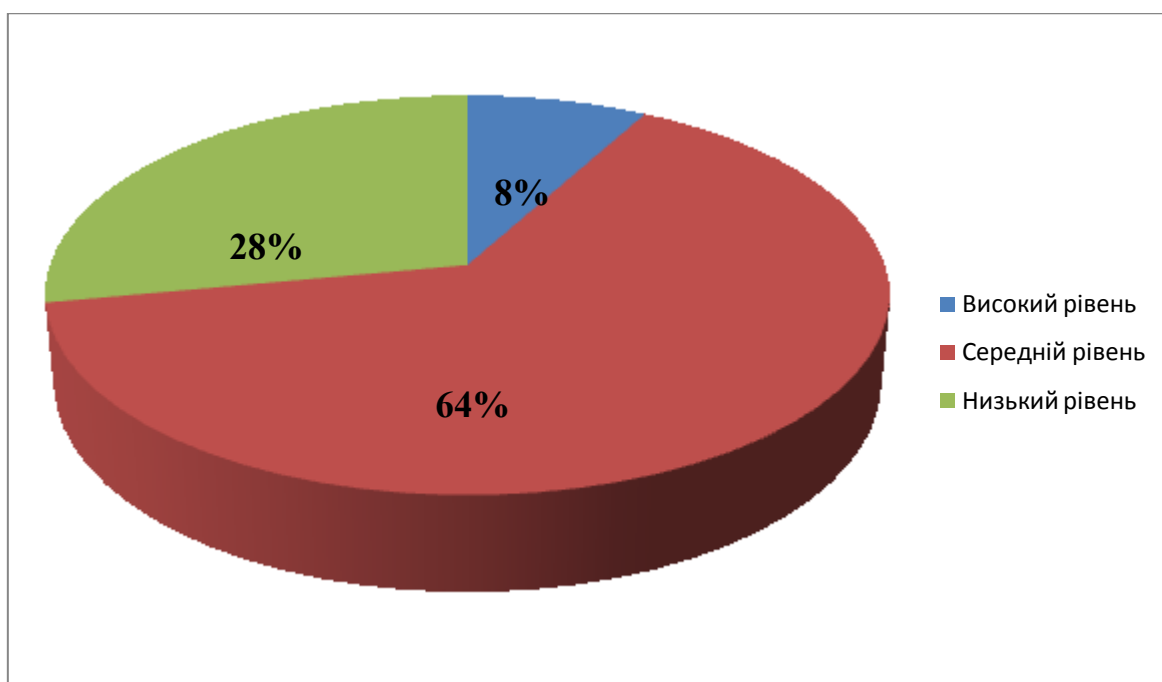
Продовження таблиці 2.3

8.	Катерина	4	5	2	5	16
9.	Надія	3	3	1	3	10
10.	Микита	5	5	2	5	17
11.	Сергій	3	4	1	2	10
12.	Артем	3	4	1	2	10
13.	Ілля	4	6	1	1	12
14.	Гліб	3	3	1	2	9
15.	Данило	4	4	2	2	12
16.	Карина	4	4	3	3	14
17.	Микита	3	3	2	2	10
18.	Аліса	5	5	3	5	18
19.	Давид	3	4	2	3	12
20.	Віктор	3	3	1	2	9
21.	Микола	3	2	2	2	9
22.	Віолетта	4	4	2	3	13
23.	Даніїл	3	4	2	3	12
24.	Євгенія	3	4	2	4	13
25.	Уляна	3	3	2	2	10

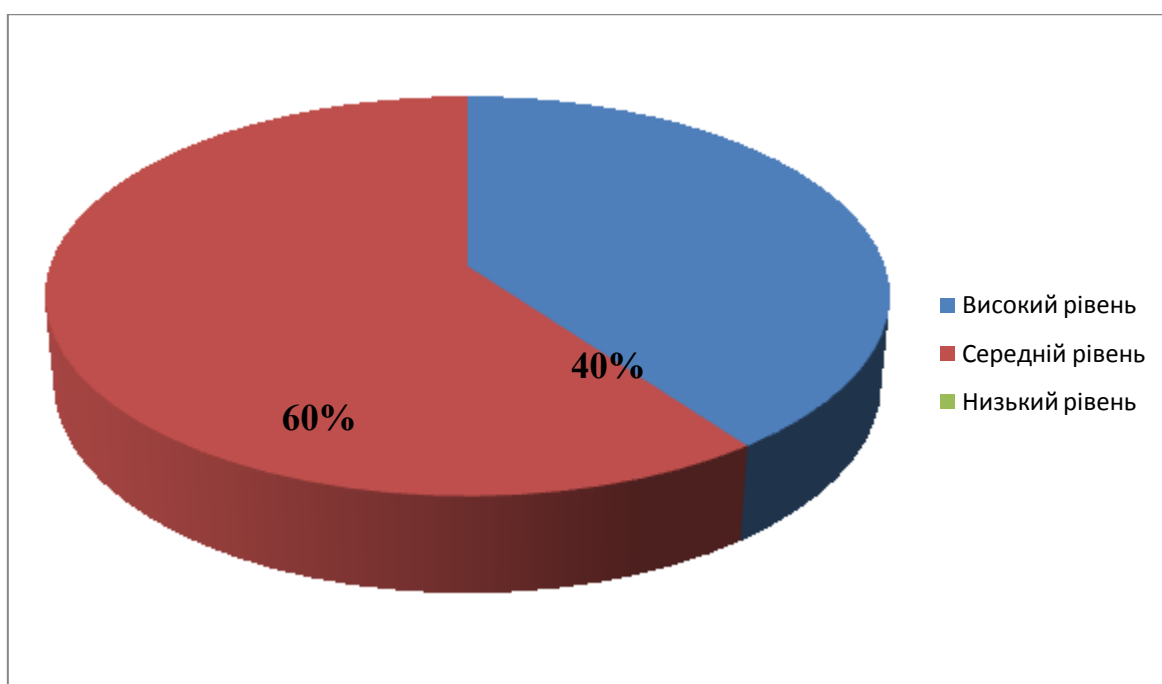
Таблиця 2.4

**Результати діагностики розвитку творчих здібностей дітей до
проведення та після проведення програми**

	Результати первинної діагностики	Результати повторної діагностики
Високий рівень	2 дитини	10 дітей
Середній рівень	16 дітей	15 дітей
Низький рівень	7 дітей	-

Рис. 2.1. Результати первинної діагностики дітей.

Рис. 2.2. Результати повторної діагностики дітей.

Діагностування групи дітей 6-ого року життя було проведено до проведення розвиваючих занять з арт-терапії. Результати відображені на Рис 2.1. Через два місяці після проведення розвиваючих занять з арт-терапії було

проведено повторне діагностування. Результативність відображена на Рис 2.2. За допомогою порівняння цих результатів, можна зробити висновок, що арт-терапевтична програма показала ефективність і сприяла розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Таблиця 2.5

Результати діагностики розвитку творчих здібностей дітей до проведення та після проведення арт-терапевтичних занять.

	Результати до проведення занять	Результати після проведення занять
Високий рівень	2 дитини (8%)	10 дітей (40%)
Середній рівень	16 дітей (64%)	15 дітей (60%)
Низький рівень	7 дітей (28%)	-

На основі проведеного експериментального дослідження можна зробити такі висновки. Сучасна дошкільна освіта постійно вдосконалюється новітніми педагогічними методиками, напрямками і технологіями, що дозволяє змінювати в кращу сторону дидактичні підходи до процесу виховання, розвитку та навчання особистості. Одним з провідних напрямків, що використовуються у практиці, вважається арт-терапія для дошкільнят.

Даний метод психологічної корекції полягає в розвитку і розкритті особистості дитини за допомогою художньої діяльності і поєднує в собі педагогічні, психологічні та медичні знання. Творче заняття сприятливо впливає на внутрішній світ дитини. Адже розвиток відбувається в діяльності, а саме це лежить в основі арт-терапевтичного впливу. Була створена та проведена розвиваюча арт-терапевтична програма, складена з десяти занять з використанням різноманітних методів арт-терапії.

Після проведення розвиваючої програми з арт-терапії впродовж двох с половиною місяців можна побачити зміни в поведінці дитини:

- більш позитивний емоційний настрій в групі;

- комунікація з однолітками, батьками, педагогами, іншими дорослими;
- подолання мовного бар'єра в колективі;
- розвиток творчого самовираження, розвитку уяви, естетичного досвіду, практичних навиків зображальної діяльності;
- можливість на символічному рівні експериментувати з самими різними почуттями, досліджувати і виражати їх в соціально прийнятній формі, дозволяє проробити пригнічені думки і емоції;
- розвиток почуття внутрішнього контролю.

Таким чином, використання інтегративної арт-терапевтичної програми (ізотерапія, казкотерапія, лялькотерапія, ігротерапія, музична терапія, фототерапія) для розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку довело свою ефективність. Так високий рівень до проведення занять становив 8% (2 дитини), а після проведення занять змінився на 40 % (10 дітей). Середній рівень розвитку творчих здібностей дітей до проведення занять становив 64% (16 дітей), низький рівень розвитку творчих здібностей дітей до проведення занять становив 28 % (7 дітей). Після проведення занять дітей з низьким рівнем не було виявлено, що дає можливість зробити висновки, що динаміка є позитивною. Це данні дають можливість підтвердити ефективність апробованої програми.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі проведено теоретичне та практичне дослідження творчих здібностей дітей дошкільного віку. Розглядаючи одну з найяскравіших і неоднозначних проблем сучасної науки – розвиток творчих здібностей – ми вивчили передовий і класичний досвід щодо особливостей методів арт-терапії, а також познайомилися з сучасними науковими думками і позиціями, методами і напрямками в психології.

Творчі здібності являють собою сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. Інтелект виступає своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток творчих здібностей.

Розвиток творчих здібностей дітей дійсно займає важливе місце у всій системі навчально-виховного процесу, так як за ним стоїть не тільки розвиток естетичних якостей людини, але і всієї особистості в цілому: її духовних потреб, моральних ідеалів, особистих і суспільних уявлень, світогляду. Всі ці якості в людині розвиваються під впливом різних факторів.

Сучасна дошкільна освіта постійно вдосконалюється новітніми педагогічними методиками, напрямками і технологіями, що дозволяє змінювати в кращу сторону дидактичні підходи до процесу виховання, розвитку та навчання особистості. Одним з провідних напрямків, що використовуються у практиці, вважається арт-терапія для дошкільнят.

Арт-терапія як сучасний метод практичної психології викликає все більший інтерес дослідників і практиків, про що свідчить стрімкий ріст кількості досліджень.

Даний метод психологічної корекції полягає в розвитку і розкритті особистості дитини за допомогою художньої діяльності і поєднує в собі педагогічні, психологічні та художні знання. Творчі заняття сприятливо

впливають на внутрішній світ дитини. Адже розвиток відбувається в діяльності, а саме це лежить в основі арт-терапевтичного впливу.

У розглянутій психолого-педагогічній літературі представлений великий спектр методів та підходів арт-терапії для розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. Були проаналізовані особливості розвитку творчих здібностей в дошкільному віці, та виявлено, що саме цей вік є відкритим і сприйнятливим до чудес пізнання, до уміння дивуватися, багатства і краси навколишнього світу, тобто сенситивним для розвитку творчості. Прояви фантазії у дитини більш яскраві і несподівані, ніж у дорослого, за рахунок того, що дитина більше довіряє своїй уяві і менше її контролює. Створення чогось нового, того що не існувало раніше – це захопливий процес для дитини, який стимулює загальний розвиток, є визначним фактором у формуванні особистості.

Було проведено експериментальне дослідження творчих здібностей дошкільників старшої групи, що дало нам змогу побачити та вибудувати повну характеристику позитивних результатів дослідження.

Програма складається з десяти занять з використанням різноманітних методів арт-терапії: нетрадиційні техніки малювання манкою, колективна творчість із нетрадиційних матеріалів: серветок, камінчиків, вовняних ниток, інтегровані заняття: музикотерапія та кольоротерапія, малювання технікою «Граттаж», використання методу фототерапії, нетрадиційний спосіб малювання «Ебру», інтеграція ігротерапії із казкотерапією, техніка малювання мильними бульбашками.

Була проведено діагностику за допомогою методики виявлення універсальних творчих здібностей для дітей (В. Синельников, В. Кудрявцев.). Метою діагностики було виявити здібності дитини до перетворення «нереального» на «реальне», уміння бачити ціле раніше частин, здатність модифікувати завдання на вибір та на перетворення за допомогою перенесення властивостей знайомого предмета у нову ситуацію, здатність до експериментування з перетворювальними об'єктами.

Аналіз результатів первинної та вторинної діагностики засвідчив позитивну динаміку розвитку рівня творчих здібностей – високий рівень творчих здібностей збільшився з 8% до проведення занять (2 дитини) до 40 % (10 дітей). Середній рівень до проведення занять становив 64% (16 дітей), а низький рівень до проведення занять становив 28 % (7 дітей). Після проведення занять дітей з низьким рівнем не було виявлено. Такі данні дають можливість підтвердити ефективність апробованої програми.

Аналіз ефективності роботи на основі отриманих показників підтвердив вихідну гіпотезу дослідження про те, що рівень творчих здібностей дошкільників підвищився після проведення розвиваючої програми, спрямованої на розвиток творчих здібностей засобами арт-терапії. Це сприятливо впливає на подальший розвиток творчих здібностей дитини.

Таким чином, використання інтегративної арт-терапевтичної програми (ізотерапія, казкотерапія, лялькотерапія, ігротерапія, музична терапія, фототерапія) в умовах закладу дошкільної освіти позитивно впливає на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Підводячи підсумок можна сказати, що арт-терапія має великий вплив на розвиток творчої активної особистості, здатність ефективно і нестандартно вирішувати життєві проблеми, бути успішним в творчій діяльності. Розглянуті в магістерській роботі положення не вичерпують усіх питань досліджуваної проблеми, важливість і актуальність якої зумовлюють необхідність її подальших досліджень у різних аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барон Ф.Р. Суть поняття «Креативність майбутніх психологів» у психолого-педагогічній літературі . // Вісник: Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. - Київ, 2013. Вип. 31. - 84с.
2. Борщенко Н.О. Формування емоційної стійкості дошкільників, як педагогічна проблема. // Вісник: Актуальні проблеми дошкільної та загальної середньої освіти, - Україна, Київ, 2019. - 42с.
3. Богоявленська Д.Б. Психологія творчих здібностей: навч.посіб. - М.: Академія, 2002. - 320с.
4. Бондар Л.М. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку // Вісник Педагогічній пошук 2014. № 1. - 81с.
5. Біне А., Штерн В. Диференціальна психологія та її методичні основи. Вид. 2-ге, переробл. і допов. - Київ, 2004. - 123с.
6. Біла І.М. Psychology of children's creativity Вид.Фенікс. - Київ,Україна 2014. - 74с.
7. Біла І.М. Феномен дитячої творчості, // Вид. Дошкільне виховання 1, -Київ, 2011. - 11с.
8. Виготський Л.С. Уява і творчість у дитячому віці. – СПб , СОЮЗ, 1997. - 91с.
9. Виготський Л.С. Психологія мистецтва. – СПб .: СОЮЗ, 1986. - 32с.
10. Грузенберг С.О. Геній та мистецтво. // Вид.Ленанд,2016. - 67с.
11. Гилфорд Д.,Груббер Г., Пономарев Я. Тейлор Д. Три сторони інтелекту. Психологія мислення. – М.: Прогресс, 1965. - 14с.
12. Гегель Г.В. Наука логіки. Переіздання АСТ 2016. - 28с.

13. Голюк О, Пахальчук Н.О. Методичні аспекти розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку. // Видавець: Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. 2017. - 15с.
14. Гріньова О. Особливості використання музикотерапії в роботі з дошкільниками, // Вид.Практ. психолог. Дит. Садок. № 10. - Київ, 2015. - С.25-31.
15. Давидов В.В. Види узагальнення в навчанні. - М.: Педагогіка, 1972. - 424с.
16. Дружинін В.Н. Психодіагностика загальних здібностей. - М .: Видав-ничий центр "Академія", 1996. - 17с.
17. Дружинін В.Н. Психологічна діагностика здібностей: теоретичні основи: У 2 ч. Ч. 1. - Саратов: Вид. Сарат. ун-ту, 1990. - 25с.
18. Дружинін В.Н. Психологія загальних здібностей. - М.: Лантерна: Віта, 1995. - 47с.
19. Животенко Л. Розвиток емоційного інтелекту засобами арт-методів: // Вид.Педагогіка. - Київ, 2016. - С.10-14.
20. Зінченко Г.П. Психологічні особливості розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку. // Науково-пра ктич. освітньо-методич. жур.Практична психологія та соціальна робота . - Київ. 2014. - С. 68-71.
- 21. Ільченко І.С. Арт-терапія, Навчальний посібник для студентів денної та заочної форми навчання. - Умань // Вид.поліграф. центр Візаві УДК 2004. - 56с.**
22. Кравцова С.П. Психологічна корекція та розвиток дошкільників засобами пісочної анімації. - Первомайськ. 2017. - С.8-12.
23. Кудрявцев В.Т., Синельников В.Сила наміри. Як реалізувати свої мрії і бажання» - Харків, 2007. - 46с.
24. Кісельова М.В. Арт-терапія у роботі з дітьми - СПб.: Мова, 2006. - С.19-78.
25. Копитін А.І. Практикум з арт – терапії. - Санкт-Петербург, 2001. - 59с.

26. Колошина Т.Ю. Арт-терапія. Методичні рекомендації - М.: В-во, Інститута психотерапії та клінічної психології. 2002. - 109с.
27. Лебедєва Л.Д. Практика арт-терапії. Підходи, діагностика, система за- нять. Вид-во: Наука і освіта. - Київ, 2003. - С.42-50.
- 28. Ловенфельд М. Юнгіанська пісочна терапія / Євгенія Трошихина к.пс.н., доцент СПбГУ, пісочний терапевт. - Харків, 2019. – С.15-25.**
29. Леонтьев А.Н. Потреби, мотиви і емоції. - Житомир, 1971. - 321с.
30. Лісовська Т.А. Розвиток творчих здібностей старших дошкільників у процесі музично-імпровізаторської діяльності. // Вид. Наука і освіта. 2013 № 3. - С.93-95.
31. Муні Р. Креативність, як спосіб само ідентифікації. Вид.Українська культура.ISSN 2518-1890. - Харків,2018. - С.12-20.
32. Мельник І.С. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції .Вісник: Теорія та практика оновлення сучасної дошкільної освіти. - Київ, 2017. -С.16-17.
33. Музика О.Л.,Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень/ // Вид-во Рута, - Житомир.2006 р. - 18с.
34. Креативний розвиток дітей дошкільного віку. Науковий вісник Ужгородського національного університету УДК. // Педагогіка, соціальна робота. Вип. 23.2013. - 16с.
35. Навчальний центр: Види арт терапії <https://vemakids.com.ua/ua/art-terapiya> (дата звернення: 12.11.2019).
36. Портницька Н. Ф. Ціннісна підтримка розвитку творчих здібностей дошкільників: соціально-психологічні аспекти. Проблеми діагностики і проектування розвитку обдарованих дошкільників. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Київ, 2013. - С.268-271.
37. Портницька Н.Ф. Експериментальне дослідження особливостей насліду- вання в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників.

Педагогіка та психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал (6). 2005. -С.156-163.

38. Піаже Ж. Психологія інтелекту. - Санкт-Петербург, 2003. - С.18-22.

39. Пономарев Я.А. Психологія творчості. Вид. Наука. - Москва, 1976. - 48с.

40. Роджерс К.Р. Погляд на психотерапію. Становлення людини. - М.: Вид.група Прогресс, - Універс. 1994 . - 15с.

41. Силко Р.М., Грушко А.П. Використання елементів арт-терапії у зображувальній діяльності дошкільників // Серія : Педагогічні науки, стаття, 2016. - 31с.

42. Синельников В., Кудрявцев В. Методика діагностики універсальних творчих здібностей для дітей. // Вид. Дошкільне виховання. № 9. 1995.

43. Соловійова В.В. Вид. «Психолог» №13,14 (517-518), - Житомир, 2013. - С.107-112.

44. Торошина К.А. Питання психології // Вид.:Сучасні дослідження проблеми креативності зарубіжної психології.1998. - 8с.

45. Торшина К.А. Сучасні дослідження проблеми креативності в зарубіжній психології. // Вид.Питання психології, 1997. - 123с.

46. Терстоун Л.Л. Факторні дослідження інтелекту. - Москва,1981. - С. 67-80.

47. Фромм Е.З. Природа людини. - Москва 1968. - 48с.

48. Фромм Е.З. Душа людини, її здатність до добра і зла / The Heart of Man, its genius for good and evil (1964) / Пер. В. А. Закса. – М.: АСТ, Астрель, 2010. - 256с.

49. Фрейд А.З. Введення в техніку дитячого психоаналізу. - Одеса, 1977. - 87с.

50. Хілл А.Д. Мистецтво проти хвороби. - Москва,1965. - 56с.

51. Шалімова Л.Л. Казкотерапія як засіб розвитку дошкільнят.

Вид.Ранок, - Харків:2013.

52. Шуплецова Л.Ю. Арт-терапія як спосіб позитивного психотерапевтичного впливу на дитину // Соціально-гуманітарний вісник, - Київ, 2018. вип.18.

53. Яковльова Е.Л. Психологія розвитку творчого потенціалу особистості. Навч. пос.: Московський психолого-соціальний інститут. - Москва. 1997. - 48с.

**Методика діагностики універсальних творчих здібностей для дітей
(В. Синельников, В. Кудрявцев).**

Методика діагностики універсальних творчих здібностей для дітей (В. Синельников, В. Кудрявцев).[42] складається з чотирьох діагностичних завдань. Вони дозволяють з'ясувати рівень сформованості у дитини реалізму уяви; вміння бачити ціле раніше частини; надситуативно-перетворювального характеру творчих рішень; здатності до експериментування .

Завдання 1. «Сонце в кімнаті».

Якість, що діагностується: реалізм уяви.

Мета: виявлення здібностей дитини до перетворення «нереального» на «реальне» у контексті певної ситуації шляхом усунення невідповідності.

Матеріал: малюнок із зображенням кімнати, в якій знаходиться людина, сонце, олівець. Інструкція до проведення Психолог, показуючи дитині малюнок, каже: «Я даю тобі цей малюнок. Подивись уважно і скажи, що на ньому намальовано».

Після перерахування деталей зображених на малюнку (стіл, стілець, людина, лампа, сонце тощо), психолог ставить таке завдання: «Правильно. Однак, як бачиш, тут сонечко намальоване в кімнаті. Скажи, будь ласка, чи може таке може бути? Чи художник тут щось наплутав? Спробуй виправити малюнок так, щоб він був правильним». Користуватися олівцем дитині не обов'язково, вона може пояснити, що потрібно зробити для «виправлення» малюнка.

Обробка даних :Під час обстеження психолог оцінює спроби дитини виправити малюнок.

Обробка даних здійснюється за п'ятибальною системою:

1 бал: відсутність відповіді, неприйняття завдання («Не знаю, як виправити», «Малюнок виправляти не потрібно»).

2 бали: формальне усунення невідповідності (стерти, зафарбувати сонечко).

3 бали: змістовне усунення невідповідності, але рішення просте (намалювати в іншому місці – «Сонечко на вулиці»).

4 бали: змістовне усунення невідповідності, але рішення складне (переробити малюнок – «Зробити зі сонечка лампу»).

5 балів: конструктивна відповідь (відокремити невідповідний елемент від інших, зберігши його в контексті певної ситуації («Малюнок намалювати», «Намалювати вікно», «Намалювати навколо сонечка рамку» тощо).

Завдання 2. «Складна картинка».

Якість, що діагностується: уміння бачити ціле раніше частин.

Мета: визначення вміння зберегти цілісний контекст зображення в ситуації його руйнування.

Матеріал: складна картонна картинка зі зображенням качки, що має чотири згини (розмір 10 x 15 см).

Інструкція до проведення : психолог, показуючи дитині картинку, каже: «Зараз я тобі дам цю картинку. Подивися, будь ласка, уважно і скажи, що на ній намальовано?».

Вислухавши відповідь, психолог складає картинку і питає: «Що станеться з качкою, якщо ми складемо картинку ось так?».

Після відповіді дитини картинка розправляється; знову складається, а дитині задається те ж питання. Використовується два варіанти складання: «труба», «гармошка».

Обробка даних: під час обстеження дитини психолог фіксує загальний зміст її відповідей у процесі виконання завдання. Обробка даних здійснюється за трибальною системою. Кожному завданню відповідає одна

позиція при згинанні малюнка. Максимальна оцінка за кожне завдання – 3 бали. Всього – 6 балів.

Виділяють такі рівні відповідей:

1 бал: відсутність відповіді чи неприйняття завдання («Не знаю», «Нічого не станеться», «Так не буває»).

2 бали: відповідь описового типу, перерахування деталей малюнка, що знаходяться в полі зору або поза ним, тобто втрата контексту зображення («У качки немає голови», «Качка зламалася», «Качка розділилася на частини» тощо).

3 бали: відповіді комбінованого типу: збереження цілісності зображення при згинанні малюнка, долучення намальованого персонажа до нової ситуації («Качка пірнула», «Качка запливла за човен»), побудова нових композицій («Нібито зробили трубу і на ній намалювали качку») тощо. Деякі діти дають відповіді, в яких збереження цілісного контексту зображення «прив'язано» не до певної ситуації, а до конкретної форми, якої набуває картинка після складання («Качка стала будиночком», «Стала схожа на місток» тощо). Подібні відповіді належать до комбінованого типу і також оцінюються за трьома балами.

Завдання 3. «Як врятувати зайчика» .

Якість, що діагностується: надситуативно-перетворювальний характер творчих рішень.

Мета: оцінка здатності модифікувати завдання на вибір та на перетворення за допомогою перенесення властивостей знайомого предмета у нову ситуацію.

Матеріал: фігурка зайчика, блюдце, відерце, дерев'яна паличка, здута повітряна кулька, аркуш паперу.

Інструкція до проведення: перед дитиною на столі розташовують фігурку зайчика, блюдце, відерце, паличку, здуту повітряну кульку й аркуш паперу.

Психолог, беручи до рук зайчика: «Познайомся з цим зайчиком. Одного разу з ним трапилася така історія. Вирішив зайчик поплавати на кораблику по морю і поплив далеко-далеко від берега. Раптом почався шторм, з'явилися величезні хвилі, і зайчик почав тонути. Допомогти зайчику можемо лише ми з тобою.

У нас для цього є декілька предметів (психолог звертає увагу дитини на предмети, розташовані на столі). Що б ти вибрав, щоб врятувати зайчика?».

Обробка даних: під час обстеження фіксуються характер відповідей дитини та їх обґрунтування.

Дані оцінюються за трибальною системою.

1 бал: дитина вибирає блюдце або відерце, а також паличку за допомогою якої можна зайчика підняти з дна, не виходячи за межі простого вибору; дитина намагається використовувати предмети в готовому вигляді, механічно застосувати їхні властивості у новій ситуації.

2 бали: рішення з елементом простого символізму, коли дитина пропонує використовувати паличку в якості колоди, на якій зайчик зможе допливти до берега. У цьому випадку дитина знову не виходить за межі ситуації вибору.

3 бали: для порятунку зайчика пропонується використовувати здуту повітряну кульку або аркуш паперу. Для цього потрібно надути кульку («Зайчик на кульці може полетіти») або зробити з паперу кораблик. У дітей, які знаходяться на цьому рівні, має місце установка на перетворення готового предметного матеріалу.

Початкове завдання на вибір самостійно здійснюється ними як завдання на перетворення, що свідчить про надситуативно-перетворювальний характер розв'язання.

Завдання 4. «Дощечка».

Якість, що діагностується: здатність до експериментування.

Мета: оцінка здатності до експериментування з перетворювальними об'єктами.

Матеріал: дерев'яна дощечка, що є з'єднанням на петлях чотирьох дрібніших квадратних ланок (розмір кожної ланки 15 x 5 см).

Інструкція до проведення: дощечка у розгорнутому вигляді знаходиться на столі перед дитиною.

Психолог: «Давай пограємось з такою дошкою. Це не проста дошка, а чарівна. Її можна згинати і розкладати, тоді вона стає на щось схожа. Спробуй це зробити».

Після того, як дитина склала дошку вперше, психолог зупиняє її й запитує: «Що у тебе вийшло? На що схожа ця дошка?» Почувши відповідь дитини, психолог знову звертається до неї: «Як ще можна її скласти? На що вона стала схожа? Спробуй ще раз».

І так до тих пір, поки дитина не зупиниться сама.

Обробка даних: під час обробки даних оцінюється кількість неповторювальних відповідей дитини (назва форми отриманого предмета в результаті складання дошки, наприклад «гараж», «човник» тощо). Дитина отримує по одному балу за кожну назву.

Максимальна кількість балів не обмежується.

Результати діагностики після виконання чотирьох завдань узагальнюються і визначається рівень сформованості творчих якостей дитини за параметрами: **високий, середній, низький.**